

**ІНСТИТУТ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ АПН УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ АПН
УКРАЇНИ**

Калошин В.Ф., Гоменюк Д.В., Сушенцева Л.Л.

Методика Шаталова В.Ф.: сутність, здобутки, перспективи

КИЇВ 2008

УДК 37

ББК 74. 200.58

Рекомендовано до друку Педагогічною радою Навчально-наукового центру професійно-технічної освіти АПН України (протокол № від 2008)

Рецензенти:

Завідувач лабораторії педагогічних інновацій Інституту педагогіки АПН України кандидат історичних наук Єрмаков І.Г.

Директор Київського енергетичного ліцею Дідковський А.В.

Калошин В.Ф., Гоменюк Д.В., Сушенцева Л.Л. Методика Шаталова В.Ф.: сутність, здобутки, перспективи: Методичний посібник. – К.: 2008. – 46 с.

Методичний посібник розроблено з метою надання практичної допомоги викладачам, майстрам виробничого навчання (далі в тексті викладачам) реалізувати при навчанні учнів, ліцеїстів, студентів (далі в тексті – учнів) методику відомого педагога-новатора Шаталова Віктора Федоровича.

Дана робота виконувалася в контексті цілком певного завдання: реферативного викладу методики В.Ф.ШАТАЛОВА. Докладний і уважний розгляд її дозволяє дійти до висновку про можливість використання методики або ряду її положень в практичній діяльності викладачів ПТНЗ.

Застосовувати її може кожний викладач, який не боїться копіткої роботи, а не тільки викладач з особливим педагогічним даром, як стверджують деякі опоненти методики.

Це безумовно допоможе здійснити рішучий поворот від масового, валового навчання до посилення індивідуального підходу, гуманізації навчального процесу, розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців, опираючись на їхню самостійну роботу.

Матеріали посібника можуть бути також корисними для великого загалу освітян, які виконують досить складне та відповідальне завдання по підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

У розробці посібника брали участь кандидат технічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Заслужений працівник освіти України Калошин В. Ф. (керівник проекту), директор Навчально-наукового центру професійно-технічної освіти АПН України Гоменюк Д.В., кандидат педагогічних наук, доцент Сушенцева Л.Л.

© Колектив авторів
2008

Передмова

З В.Ф. Шаталовим я познайомився в 1980р., коли вийшла його знаменита книга «Куда и как исчезли тройки». Мене, у той час ще зовсім молодого офіцера-педагога, вона просто вразила! Ще б пак!!!

- Зникли трійки (і це в умовах, коли успішність навчання в школах складала 70-80%, це ще оптимістична оцінка).
- Збільшилась в декілька разів!!! активна робота кожного учня.
- Виникла можливість здійснювати постійний зворотній зв'язок із кожним учнем.
- Майже у всіх учнів з'явилося бажання вчитися (і це за умов, що при традиційному навчанні цей показник складав 10%).
- Гуманне, радісне, переможне навчання...

За своїми здобутками це ж революція в освіті!!! Деякі кореспонденти порівнювали цей результат Великого Вчителя з польотом людини в Космос.

Звичайно, це емоції, але ж позитивні. Проте ця оцінка також підтверджується відомим академіком, патріархом педагогічної науки М.Н. Скаткіним: «Методична система донецького педагога В.Ф.Шаталова дозволяє вирішувати найважчу педагогічну проблему – залучення кожного учня до постійної напруженої розумової праці, виховати пізнавальну самостійність як якість особистості, укріпити в кожному учні почуття власної гідності, впевненості у своїх силах та здібностях».

Далі протягом усього часу я слідкував за творчим шляхом Віктора Федоровича, використовуючи його відкриття у своїй педагогічній діяльності.

Творчі здобутки Шаталова спонукали мене, як і багатьох педагогів, до реалізації його педагогічних ідей у вищій школі. Так у 1987-1991р.р. у КВВАУ була проведена плідна науково-дослідна робота, випущено ряд навчально-методичних посібників, що дозволило застосувати педагогічну систему Шаталова в училищі.

Про нього написано тисячі статей, його знають і шанують у багатьох країнах світу. Вражає його титанічна праця: випуск книг, багаторазові виступи по телебаченню, передача свого досвіду тисячам учителів, постійне вдосконалення своєї педагогічної системи й... активна, творча діяльність по створенню умов для радісного переможного навчання своїх учнів.

До Шаталова потягнулися тисячі вчителів зі всього СРСР. Він один працював як цілий факультет підвищення кваліфікації.

Завдяки застосування його методики в практику навчально-виховного процесу життя тисяч учнів кардинально змінилося. Вони стали вчитися натхненно, радісно й... переможно!

Що ж є головним в методиці В.Ф.Шаталова, що робить її такою ефективною.

Багато хто вважає цим фактором опорний конспект, постійний зворотній зв'язок... та ще десятки прийомів, що використав педагог-новатор.

Але послухаймо, що говорять самі учні.

Коли десятикласників спитали: «В чому складається перевага нової методики?» То вони відповіли: **«Тепер кожен із нас відчуває себе людиною».**

І, дійсно, це є головним. Бо саме Шаталов зміг максимально реалізувати людський фактор, а разом із ним справжню, а не косметичну гуманізацію навчально-виховного процесу.

Ефективність творчих здобутків Віктора Федоровича підтверджена практичними результатами сотень, тисяч учителів, у яких він «запалив атомний реактор», і які, подолавши традиційні стереотипи, пішли за ним.

Завдання, яке ставив перед собою Шаталов майже 50 років тому назад і яке є для освітян актуальним зараз (майже ювілей його творчої діяльності по створенню інноваційної методики навчання): **«Як зробити, щоб роки навчання, роки дитинства та юності стали для кожного мого учня точкою опори, на все життя?»** - на мій погляд виконано талановито, блискучо.

Хочеться подякувати Віктора Федоровича, за все те, що він зробив для збагачення педагогічної теорії та практики, для створення радісного, переможного навчання для всіх учнів, побажати йому здоров'я та творчого натхнення!

Вступ

Нині для освіти України (мабуть, як і для багатьох країн СНД) характерні відкритість, прагнення пізнати та використати передовий зарубіжний досвід. І це цілком зрозуміло.

З'явилась можливість для певної частини освітян ознайомитися з роботою кращих навчальних закладів світу. Відбувається досить інтенсивний обмін освітянськими делегаціями. У пресі, на радіо та телебаченні досить часто йде мова про передові зарубіжні педагогічні технології, тьютерство, бакалаврат, проведення семінарів по телебаченню та ін. І це добре, бо довгий час ми були закриті від світової культури. Але ж, на наш погляд, ми безпідставно забули про здобутки вітчизняної педагогіки А. С. Макаренка,

В. О. Сухомлинського, В. Ф. Шаталова, Н. П. Гузика, І. А. Зязюна та інших. Чомусь у США майже десяток різних лабораторій займаються дослідженням творчої спадщини А. С. Макаренка. Чомусь праці В. Ф. Шаталова відомі в Японії, Китаї, Болгарії, Франції та інших державах. Там видають його книжки та використовують оригінальну методику навчання та виховання, а на Україні, де живе та працює ця чудова, сильна, творча та настирна людина, про нього останнім часом майже забули.

І це дуже прикро, оскільки його педагогічна система в порівнянні з різними "закордонними новинками" найбільш адаптована до наших масових, поки що, освітніх інститутів і національного менталітету, більш того, вона пройшла довгий та важкий шлях випробування, який підтвердив її плідність та ефективність.

Звичайно, ми не заперечуємо щодо необхідності використання зарубіжного педагогічного досвіду, і тут у нас немає ніяких сумнівів. Але будемо пам'ятати й свій рідний, близький нам вітчизняний досвід, який, до речі, використовується плідно за кордоном і для реформування освіти України. Не забуваймо про свої корені... та слова Т.Г. Шевченка: «...І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь».

В основних напрямках реформування освіти в нашій країні в числі найважливіших виділяється завдання всілякого розвитку й удосконалювання активних форм і методів навчання, що дозволяють розкривати й формувати творчі здатності учнів, студентів, інтенсифікувати навчально-виховний процес у навчальному закладі.

Це завдання багато років успішно вирішують педагоги-новатори. До них, у першу чергу, відноситься донецький педагог Віктор Федорович ШАТАЛОВ.

Чому саме він поставлений на перше місце?

Досвід його роботи викликав, мабуть, найбільший суспільний резонанс. Здається не існувало ні однієї освітянської газети, журналу, у яких не були б опубліковані статті про досвід ШАТАЛОВА

У його роботі в концентрованому вигляді акумульований досвід багатьох викладачів і результати пошуку багатьох дослідників-педагогів по корінній зміні системи організації й проведення навчального процесу. Тим самим, практично апробована протягом багатьох років система організації навчального процесу, принципово відмінна від існуючої.

ШАТАЛОВ В.Ф. опублікував багато статей, посібників, книг, виступив у багатьох містах СРСР і інших країн, у тому числі й по всесоюзному телебаченню.

«Він був серед тих людей, які розбудили суспільство в свій час, велику країну до освіти, дитини, продемонстрували, що можна працювати значно ефективніше» - Президент АПН України Василь КРЕМЕНЬ.

З метою привернення уваги викладачів ПТНЗ до цікавого педагогічного досвіду донецького педагога-новатора В. Ф. Шаталова був написаний цей посібник.

I. Напрями творчого пошуку В.Ф.ШАТАЛОВА

В 80-90х роках минулого століття серед педагогів не було, мабуть, більше популярного ім'я, ніж ім'я В.Ф. ШАТАЛОВА. Довкола нього йшла бурхлива полеміка, про розробленій ним системі навчання висловлювалися самі протилежні думки:

- система ШАТАЛОВА - це репетиторство, вона тягне до старої школи зубріння, вона розрахована лише на відсталих школярів, у ній немає нічого нового;

- ШАТАЛОВ от ключ до рішення гострих і болючих питань сучасної освіти, закладає основи школи майбутнього: його система націлена на гармонійний розвиток особистості учня, на формування в учнів постійного інтересу до навчання, забезпечує міцні знання, робить радісним працю учнів і вчителя.

Хто ж він, В.Ф. ШАТАЛОВ і який його творчий шлях? В.Ф.ШАТАЛОВ 7 років служив в армії, одночасно заочно вчився в інституті. Був директором школи, учив дітей в 6-7-х класах, викладав у школі робочої молоді й усе життя мучився тим, чим мучаться всі кращі вчителі. Скільки б сил не вкладав викладач, багато учнів закінчують школу з низькою якістю знань. Щодо загрози такого стану для учня говорив В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ «Страшна це небезпека - неробство за партою; неробство - 6 годин! Щодня, неробство місяці й роки. Це розбещує, морально калічить людину й ніщо не може відшкодувати того, що упущено в найголовнішій сфері, де людина повинна бути трудівником, - у сфері думки».

Це й спонукало ШАТАЛОВА до експерименту. Елемент за елементом продумував він усю роботу вчителя фізики й математики. Шукав, знаходив, відкидав, удосконалював.

Двадцять років пошуків. Написав коротку - 50 сторінок доповідь і два зошити конспектів. В одній увійшов весь курс математики з 6-го по 10-й клас, а в іншій - весь курс фізики. Вирішив оприлюднити свої результати в Міністерстві освіти СРСР. Його вислухали, зібрали комісію з авторитетних педагогів. Комісію пропозиції ШАТАЛОВА вразили. За наказом Міністерства освіти УРСР було вирішено провести експеримент. Результати експерименту? Повністю зникли трійки, програма фізики, математики замість 3-х опанована за 2 роки, всі учні працювали з інтересом.

Перша реакція була дружною: цього не може бути тому, що бути не може. Підробка. Шарлатанство. Спеціально відібрані учні.

Приїхали комісії, перевірили. Однак усе було насправді.

Тоді нова версія: виходить, неповторний гарний учитель, особлива майстерність...

Але методикою ШАТАЛОВА скористалася спочатку одна вчителька, потім - шість, потім сорок учителів... І що ж? 82 % учнів одержали "4" і "5" (ШИШОВ, село Рибінское). "У класи прийшла тиша... Ні криків, ні насилля. Одна тільки радісна праця, що не стомлює й не дратує вчителя (вчителька ВІНОКУР, Донецьк), "До кінця навчального року з 103 учнів отримали «4» і «5» - 90 %. Такого в школі не була ніколи" (вчителька БАСС, Донецьк).

Так чи може це бути? Чи не сон це? Пробували математику, фізику, астрономію. Викладач ПТНЗ А.А. Линовский спробував застосувати методику ШАТАЛОВА на уроках гірничої справи. Ось, що він пише: «В усі роки мої уроки одержували найвищу оцінку адміністрації й колег, однак сам я не був задоволений результатами своєї роботи. Мій коефіцієнт корисної дії був низький. Студенти готувалися до занять не систематично, інтерес до предмета був слабким... Усе змінилося. Прямо дивина. З 149 студентів - 122 стали вчитися на «4» і «5».

Вчителька з міста Полтави ДОЦЕНКО: «Я хочу сказати про те, що 1996 рік перевернув усе моє життя й усю мою діяльність, тому що я була на курсах Віктора Федоровича, за що йому низький уклін».

Народний учитель СРСР, Заслужений учитель України Микола ПАЛТИШЕВ: «Через школу ШАТАЛОВА пройшло біля 35 тисяч учителів... Я не знаю кращої методики ніж у нього».

Уже в 1974-1975 роках за методикою ШАТАЛОВА тільки в Донецьку й Донецькій

області навчалися 4342 учня (82 % - «4» і «5»). Окремі вищі й середні навчальні заклади стали використати деякі елементи методики ШАТАЛОВА: у навчальному процесі: ХІСІ - опір матеріалів, Єйське військове училище льотчиків (літаководіння), ВПА ім. Жуковського (радіотехнічні дисципліни). Ряд підручників у Франції, Болгарії використовують елементи методики ШАТАЛОВА: видаються з опорними сигналами, видами дошки. ДО ШАТАЛОВА поїхали вчитися сотні вчителів. Він багато разів виступав по радіо й телебаченню. Видав ряд книг. У житті це скромна людина. Біля дошки на уроці він чудовий, артистичний, натхненний. З учнями дружний, веселий, постійно жартує, з начальством тримається незалежно.

У цілому, основні напрямки творчого пошуку В.Ф. ШАТАЛОВА включають у себе наступне (див. Рис.1).

1. Підвищення активної діяльності учня.

Щодня відправляючи своїх дітей до школи, батьки не підозрюють, що за весь навчальний день кожному з них буде надано лише 2 хвилини для того, щоб розповісти про все, що засвоїв напередодні, добув у нелегкій праці. Вдумаємося, усього 25 секунд за урок! (а ШАТАЛОВ опитує кожний урок кожного учня 10-12 хвилин).

2. Постійний щоденний контроль (зворотний зв'язок з учнями). Як його не вистачає ні в середній, ні у вищій школі!

3. Створення сприятливого психологічного клімату процесу навчання. Геть постійний страх учня!

4. Кожний учень може вчитися "переможно". Зміцнення в кожному учні почуття власного достоїнства, упевненості, що він упорається з усілякими труднощами.

На думку академіка-секретаря АПН України, Нелі НИЧКАЛО: «ШАТАЛОВ, безумовно, великий психолог, дитиноцентрист, дитинолюб. ШАТАЛОВ – це педагогічна легенда, смілива реальність, смілива авторська система, яка рвала застій, атмосферу «роби так, а не інакше, не смій висовуватися». ШАТАЛОВ – це й сьогоднішня, і майбутня Україна».

Віктор Федорович ШАТАЛОВ – Народний учитель СРСР, Заслужений учитель України.

Удостоєний багатьох нагород. Найвища нагорода від міжнародної громадськості – «За приумноження добра на Земле».

Має премію від фонду Сороса, яку надано йому за кількістю заявок у Європі на педагогічні книжки.

Його ім'я стоїть поряд із такими відомими особистостями як Мати Тереза, Крістіан Бернард.

2. Головне в методиці ШАТАЛОВА

ШАТАЛОВ: «Головне в методиці опорні сигнали (ОС), індивідуальна робота з учнями, довіра до людини, віра в її сили, демократизм відносин».

«ОС - цілеспрямоване узагальнення матеріалу: воно дозволяє зрозуміти суть предмета, дослідження, відкинути зайве. ОС - засвоїти легко - значить залишаються сили на те, щоб просунутися далі. ОС - макет роботи, без якого вона перетворюється в медузу» - ШАТАЛОВ.

2.1. Опорний сигнал (раніше ШАТАЛОВ називав опорним конспектом) - результат величезної роботи вчителя. На сторінці ключові фрази, окремі слова, математичні викладки, цифри, які треба запам'ятати, необхідні для розповіді малюнки, графіки. Розташування матеріалу, структура, стрілки, кольори - усе строго продумано і є основою для відповіді, алгоритмом міркування. Це не парадна конспект-схема (ліворуч - план, праворуч - виклад). Це сучасний, робочий, діловий, енергійний конспект. Максимум інформації при мінімумі обсягу. Конспект - код, зрозумілий лише посвяченому. Діловий запис, доведений до досконалості. Добре відомо, що опора на наочність полегшує розуміння нового матеріалу та його закріплення в пам'яті.

ОС - природний і віковий прийом розумової роботи. Кожний із нас, вивчаючи книгу

або готуючись до доповіді (а саме ці два види роботи переважають у школі при вивченні теорії), пише ключові слова, креслить одному йому зрозумілі стрілки, ставить свої знаки. Кожний складає для себе «шпаргалку», у якій при мінімумі місця максимум інформації. Характерною рисою ОС є:

- укрупнення одиниць інформації;
- зосередження вузлових питань за рахунок усунення другорядних;
- він не заміняє підручник, а органічно пов'язаний із ним;
- поєднання й узагальнення окремих розділів у єдине ціле;
- допомога запам'ятати новий матеріал, включаючи всі види пам'яті;
- істотне спрощення контролю знань учня дома та в школі;
- перетворення контролю над роботою в струнку систему, що, не призводячи до перевантаження вчителя й учнів, допомагає вести чіткий, тематичний облік знань;
- він легко сприймається учнями, якщо зміст його - менш 300 знаків у молодших і не більше 500 - у старших класах;
- використання ОС полегшує засвоєння великого обсягу теоретичних знань;
- огляд єдиним поглядом сукупності окремих блоків нової інформації, установлення зв'язків між ними, їхнє зіставлення, - логічна обробка матеріалу й переклад його в довгострокову пам'ять;
- реальність контролю за якістю засвоєння, оцінка й самооцінка;
- реалізація в навчанні принципу великоблочного введення теоретичних знань.

Не додавши значення провідному слову опорні, основна маса аматорів-експериментаторів асоціювала слово конспекти з конспектом студентських лекцій. Тому слово конспекти замінений ШАТАЛОВИМ словом СИГНАЛИ - опорні сигнали.

У деяких викладачів, можливо, виникне бажання створити свої власні опорні сигналами зі свого предмету. Реалізувати цей задум допоможе своєрідна пам'ятка - перерахування етапів роботи.

1. Уважно читайте параграф або розділ підручника (книги), виокремлюючи основні взаємозв'язки й взаємозалежності певних частин тексту.
2. Коротко викладіть головні думки в тому порядку, у якому вони подані в тексті.
3. Зробіть чорновий начерк скорочених записів на аркуші паперу.
4. Перетворіть ці записи в графічні, буквені, символічні сигнали.
5. Об'єднаєте сигнали в блоки.
6. Відокремте блоки контурами, і графічно відобразіть зв'язки між ними.
7. Виділіть значимі елементи ОС кольорами.

Залежно від складності обраної теми на цю роботу необхідно затратити від 2 до 3 годин за умови, що при цьому не будуть застосовуватися креслярські інструменти, і автор не стане прагнути до графічної чистоти. Набагато більшого часу потребує подальша й кількаразова змістовно-оформлювальна доробка аркуша з ОС. Частина уточнень, доповнень, змін, виправлень буде проводитися безпосередньо на аркуші, а в результаті виникне необхідність повної переробки ОС, тобто створення нового варіанта ОС. Але головне - почати! До цієї роботи можна залучити й самих учнів: нехай теж попрацюють над створенням ОС. Це дуже захоплююча, творча справа: коротко, виразно і яскраво зашифрувати який-небудь цікавий пізнавальний текст!

Головна мета застосування ОС - викласти матеріал так, щоб на основі логічних зв'язків досліджуваній матеріал (теми, розділу, модуля) став доступним, зрозумілим, віддрукувався в довгостроковій пам'яті.

2.2. *Засвоєння знань на основі їхнього багаторазового повторення.* ШАТАЛОВ його називає: принцип дворазового викладу матеріалу (розповів, а потім ще раз - за допомогою ОС).

Первинне й навіть повторне сприйняття нових теоретичних знань навіть при дуже кваліфікованому викладанні ще не гарантує повного оволодіння ними й тим більше перекладу їхнього основного змісту в довгострокову пам'ять, без чого неможливо вільне

оперування цими знаннями, їхнє широке застосування на практиці.

Як показали дослідження мислення й пам'яті (А.А.СМИРНОВ, С.Л.РУБІНШТЕЙН), поглибленому розумінню нового, досить складного матеріалу, сприяє пряма установка на запам'ятовування його основного змісту, наступне кількарразове його відтворення, установлення зв'язку з новими знаннями, їхня систематизація. Активне застосування цих знань відбувається при вирішенні різних завдань.

Методика ШАТАЛОВА забезпечує виконання цих вимог (кілька разів матеріал «проходить» через учня).

2.3. Сполучення постійного зовнішнього контролю за засвоєнням матеріалу із самоконтролем і самооцінкою

Є суттєвий недолік у сучасній школі. Непримітний на вид недолік, який завдає значної шкоди педагогічному процесу. Передчасне покидання школи, незнання, напівзнання, розчарування в здатностях, розбиті мрії, конфлікт у родині - усе це відбувається значною мірою від того, що вчитель не має можливості кожного уроку оцінювати роботу учнів. А це вкрай необхідно для продуктивного навчання. Справа в тому, що навчання в школі - єдиний вид праці, при якому людина не в змозі оцінювати сама свою роботу. Але, не одержуючи оцінки від учителя, учень починає займатися не регулярно й, якщо він слабкий, незабаром відстає, перестає розуміти вчителя та втрачає інтерес до занять.

Методика В.Ф.ШАТАЛОВА відкриває реальні можливості для здійснення регулярного контролю праці учня. Щоденна перевірка й оцінка письмового відтворення кожного ОС, різноманітні форми усного опитування (голосна, тиха, магнітофонна, парний взаємоконтроль тощо), як справедливо вважає ШАТАЛОВ, значно підвищують мовну активність школярів, і тим самим впливають на нерозривно пов'язане з мовою мислення. Постійний контроль і відбиття його результатів у вигляді оцінок у відкритих аркушах контролю, вивішених у класі, є потужним чинником, що спонукує школярів до регулярної праці над навчальним матеріалом. Без зовнішнього, постійного контролю учні, що навіть добре розуміють необхідність оволодіння знаннями для них, не можуть змусити себе систематично виконувати завдання. Однак школа повинна виробити в них також уміння регулювати свою діяльність, і адекватно оцінювати свої результати. Це також вирішує методика ШАТАЛОВА.

Зовнішнє керування навчальною діяльністю школярів досить гнучке. Воно надає більший ступінь волі й не пов'язане з адмініструванням, якого так не люблять школярі, особливо підлітки. Письмове відтворення ОС - обов'язково, але учень може відповісти ОС і в позаурочний час, коли буде до цього готовий. Учитель не "жорстко" задає домашнє завдання, а *рекомендує* вирішувати зазначені завдання. Учень вільний сам визначити обсяг домашньої роботи.

2.4. Організує сама система, і в учнів виробляється звичка до відповідних форм поведіння, тому що зовнішнє керування стає внутрішнім. А точність, визначеність критеріїв оцінки знань, регулярна оцінка роботи товаришів (час від часу контрольоване вчителем) виробляє в кожного вміння оцінювати свою роботу. У деяких класах "шталовців" практикуються самооцінки, що виставляють навіть в аркуші контролю (із вибірковою перевіркою вчителем їхньої правильності). Сполучення зовнішнього керування навчальною діяльністю, із самоврядуванням, постійна оцінка результатів просування школярів забезпечують формування в них самостійної пізнавальної діяльності, уміння вчитися.

Щоб перевірити в "шталовців" уміння працювати самостійно був проведений наступний експеримент: усім дали тексти з незнайомих їм підручників хімії й фізики й попросили за урок скласти конспект одного параграфа. Виявилось, що всі учні успішно впоралися із цим завданням. Конспекти були складені грамотно, оформлені дуже акуратно.

ШАТАЛОВ упевнений, що всі діти талановиті. Усі вони без винятку здатні

опанувати шкільною програмою. Учитель повинен тільки допомогти учневі усвідомити себе особистістю, *розбудити* в ньому потребу в пізнанні себе, життя, світу, виховати в ньому почуття людського достоїнства, складові якого - усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед собою, товаришами, школою, суспільством.

Головний принцип при цьому - зняти почуття страху з душі учня, зробити його розкутим, вільним, вселяти впевненість у його сили. *Усі діти можуть учитися успішно, однак учитель повинен мати велике терпіння.*

В.Ф. ШАТАЛОВ звертає велику увагу на бережне, гуманне відношення до особистості, що формується, піклуючись особливо про тих, кому по тим або іншим причинам важко вчитися.

А звичайно?

Рівняються на "декількох" учнів, а інші хоч пропадом пропади - ніхто не зрадіє тому, що вони знають, прагнуть знати...

Сприятливий психологічний мікроклімат виникає в умовах відсутності двійок, принципу відкритих перспектив, тихих і магнітофонних опитувань, чітких критеріїв оцінки знань, відкритих аркушів контролю й інших прийомів. У тому числі використовуються й такі нюанси "педагогіки, що щадить": якщо вчитель хоче залишити на додаткові заняття декількох учнів, він називає не їхні прізвища, а тих, хто зі всім упорався на уроці.

У класі треба створити доброзичливу обстановку, не кривдити нікого з учнів самому й не дозволяти цього робити самим учням.

«Ти можеш!» - повинен нагадати вчитель учневі, «Він може» - повинен розуміти колектив учнів. «Я можу!» - повинен повірити в себе учень.

ШАТАЛОВ: *"Кожний учень талановитий. Треба уважно шукати іскри таланта, і не дати їм згаснути".*

Ось, що писала доктор психологічних наук КАЛМИКОВА: «Я відвідала деякі уроки "шаталовців" у містах Донецьку, Курахово. Різні школи, різні вчителі, різний ступінь оволодіння знаннями, але загальне – сприятливий психологічний клімат: доброзичливе взаємовідношення між учителями й учнями, атмосфера творчості, зацікавленість в успіху кожного учня, спокійна, ділова, позбавлена суєти й страху обстановка, і як результат - висока якість знань усіх учнів».

2.5. *Виклад матеріалу більшими блоками. Впереді теорія.* У нинішніх шкільних програмах за короткими теоретичними положеннями, як правило, відразу ж - практичний етап: рішення задач, вправ. ШАТАЛОВ вважає це неправильним.

Тільки засвоївши теорію, можна приступитися до практики. Акцент на практику робиться пізніше, після вивчення теоретичного розділу. Виклад матеріалу відбувається великими блоками (тема, розділ, модуль), що дозволяє краще його осмислити, усвідомити логічні зв'язки.

Час, який зекономлений завдяки сконцентрованому вивченню теорії, дозволяє, збільшити кількість виконаних у класі завдань.

Ідея вивчення навчального матеріалу укрупненими одиницями не нова. Протягом багатьох лет її енергійно розробляє П.М.ЕРДНІЄВ. Він запропонував наступні способи укрупнення матеріалу, що викладається:

- спільне й одночасне вивчення взаємно зв'язаних питань програми;
- перетворення рішень задач в зворотну або аналогічну, що дозволяє вичерпувати весь новий зміст із кожною видозміною вихідної задачі;
- метод деформованих вправ, у яких шукається не одне, як, звичайно, а кілька елементів рішення; завдяки цьому прийому в учнів створюється раціональна система знань. За даними П.М.ЕРДНІЄВА, економія часу при використанні методу укрупнених одиниць досягає 17-20 %. Використання цього методу в сучасній школі, у тому числі й у ПТНЗ актуально й зараз. Чому? Справа в тому, що одним із кризових явищ у галузі освіти є протиріччя між необхідністю увесь час збільшувати обсяг інформації, що включається в

освіту, і можливостями людини в її засвоєнні. Спроби боротьби з перевантаженням учнів шляхом корекції навчальних програм і вилучення з них застарілого й малоцінного навчального матеріалу не дають очікуваного ефекту, тому що майже всі ресурси в цьому відношенні вже використані, необхідність нових розділів, і навіть нових навчальних предметів зберігається й навіть зростає. Тому в цей час справжнє вирішення зазначеного вище протиріччя можливо лише шляхом принципової й глибокої перебудови всієї системи людського знання, що підлягає засвоєнню в процесі освіти.

Методичні ідеї П.М. ЕРДНІЄВА й інших учених щодо укрупнення матеріалу, що викладається, про одночасне й паралельне вивчення близьких і протилежних понять, про з'єднання аналізу й синтезу при їхньому використанні в рішенні завдань являють собою значний крок у даному напрямку. Подальша розробка цих ідей, мабуть, повинна йти по лінії введення в зміст освіти узагальнюючих понять, що дають можливість у сконцентрованому виді опанувати величезним обсягом необхідної інформації.

На одному уроці ШАТАЛОВИМ за 10-15 хв. викладається величезний, здавалася б неосяжний для засвоєння обсяг матеріалу. Виступаючи перед учителями однієї з московських шкіл, ШАТАЛОВ за 15 хв. списав класну дошку, помістивши на ній повну теорію квадратних рівнянь із висновками й доказами. Потім запитав учителів: «Скільки уроків відводить програма на цей матеріал?»

Виявилось 15...

П'ятнадцять уроків "пройшли" за 15 хвилин.

Зал загудів...

«Ні, учням я розповідаю повільніше, - посміхнувся ШАТАЛОВ. - Я витрачаю на цей матеріал 20-25 хвилин».

Але як освоїти такий великий обсяг матеріалу? Чи під силу це учням? *Виявляється під силу, якщо вчитель піклується про те, щоб усі учні зрозуміли його, і знання закріпилося в їхніх головах.*

Відомий російський психолог В.П.ЗІНЧЕНКО давно довів, що розуміння й довільне запам'ятовування - несумісні розумові процеси. Коли вчитель налаштовує учнів на те, що після його розповіді відразу треба буде відповідати (так ще приваблює або загрожує оцінкою!) - він дає установку на запам'ятовування, що суттєво заважає учням розуміти матеріал.

ШАТАЛОВ же, закінчивши пояснення, розводить крила розсувної дошки - перед учнями з'являється барвистий конспект розповіді (ОС), що вони прослухали - і ще раз стисло повторює його (принцип дворазового викладу матеріалу).

Виклад навчального матеріалу великими блоками дозволив трирічну програму завершити за два роки. Навесні 1972 року після закінчення 9-го класу учні ШАТАЛОВА складали іспити з фізики й математики за курс усієї середньої школи. Результати по математиці: "5" - 21, "4" - 8, "3" - 1, "2" - 0. Дев'ятикласники правильно виконали 72 % запропонованих робіт, а десятикласники спецшколи з фізико-математичним ухилом - 68 %. Усі потім стали студентами!

2.6. *Чітка організація всього навчального процесу.*

В.В.ДАВИДОВ охарактеризував керування навчальною діяльністю учнів у досвіді ШАТАЛОВА, як систему "досить жорсткого, поетапного керування пізнавальною діяльністю учнів"

С.СОЛОВЕЙЧИК: "ШАТАЛОВ зумів знайти таку детерміновану систему, за допомогою якої він організує й контролює роботу учнів, управляє нею. Це головне".

Протягом тижня комісія в складі член-кореспондента АПН СРСР БОЛТЯНСКОГО, двох психологів і математиків перевіряла роботу ШАТАЛОВА. Ось що вони написали в газеті "Комсомольська правда" у статті "Експеримент треба продовжувати": «Ми спостерігали, як учні працюють регулярно, працюють систематично, планомірно. Їх не потрібно примушувати, не потрібно ставити двійок, щоб примусити вчитися. Вони працюють не тому, що один цікавиться математикою, а інший не цікавиться, і не час

від часу, а щодня, завдяки існуючій формі організації праці».

Форма занять, що застосовує ШАТАЛОВ, дозволила полегшити засвоєння таких "традиційно" важких предметів, як фізика й математика, і зробити так, що кожний учень, хоча б на "три", але може вчитися. *Кожний почуває: "Я можу! Математика - це не страшно!"*

І ось, що ще важливо. Кожний учень при цій формі занять знає особисто, що він повинен робити. Немає несподіваних вимог - раптом учитель захоче, і щось зажадає, або раптом у нього настрій буде поганий - викличе й поставить двійку. Тут усе це виключено. Учень знає, що йому робити сьогодні, завтра, у класі створюється робоча обстановка, з'являється любов до вчителя й предмета.

Особливо важливо, що, використовуючи таку форму проведення занять, ШАТАЛОВ виробляє в учнів працьовитість, привчає до повсякденної, радісної праці. Відсутність двійок, у системі ШАТАЛОВА - це велике досягнення. Двійка перестала бути в його руках батогом. **Давайте подумаємо: адже це і є необхідне відношення до навчання - коли людина свідомо працює, пишається результатами цієї праці.**

2.7. «Найвища» дисципліна на заняттях. Скільки зусиль витрачають учителі на встановлення дисципліни на початку уроку, під час пояснення нового матеріалу! У класах, що працюють до методики ШАТАЛОВА, цього не доводиться робити.

Після дзвінка учні відразу ж сідають та відтворюють ОС (інакше часу буде мало), вони уважно слухають пояснення вчителя, тому що без цього їм складніше засвоїти матеріал, виконати завдання тощо. Організує сама система, а в учнів виробляється звичка й відповідна форма поведінки, тому що **зовнішнє керування стає внутрішнім.**

У ШАТАЛОВА дисциплінує саме навчання, логіка навчального процесу. Його учні просто не можуть не слухати вчителя, і не зможуть не слухати відповіді товариша біля дошки - інакше завтра не зможуть відтворити ОС і не зможуть зробити домашніх завдань. Не вчитель, а саме навчання висуває вимогу до них, від якої нікуди дітися, тому залишається тільки одне – вчитися! Але як? Радісно та переможно. Намагайся! І відразу з'являється у відомості четвірки й п'ятірки, життя стане зовсім іншим - ти відчуваєш себе гідною людиною. Ти здатний! Так чому не займатися, не слухати, не вчитися?

Кожний, навіть найслабкіший учень хотів би «вибитися в люди», одержувати гарні оцінки, так не завжди може. Він робить ривок, готує домашнє завдання, а вчитель не запитав - і порив зник, бажання вчитися відпало. А тут на уроках ШАТАЛОВА, діє принцип відкритих перспектив: будь-який учень, навіть найслабкіший, може сьогодні вивчити тільки один сьогоднішній урок, добре написати конспект і відразу одержати свою першу п'ятірку, А там іншу, там третю. Спочатку ці п'ятірки мабуть нічого не значать (крім того, що учень намагається, але хіба цього мало?), однак поступово приходять і дійсне знання, а разом з ним і інтерес до предмета. Починаючи з будь-якого моменту, кожний може вчитися добре, і це зараз же відіб'ється на оцінках, зараз же буде відзначено вчителем, скільки б у нього не було учнів.

2.8. "Лов знань", (а не незнань).

Багато вчителів «ловлять» учнів на незнанні й тим змушують їх вчитися. ШАТАЛОВ «ловить» знання й тим спонукує добре вчитися. Зовсім як у СУХОМЛІНСЬКОГО: оцінку ставлять за знання, а не за незнання. **Успіх, власний успіх учня - ось головна його зброя. І немає в класі нікого, хто заважав би навчанням й учителеві, немає жодного відстаючого, жодного байдужого – виникає загальне захоплення навчанням.**

Учителька географії М.ВИНОКУР пише: «Чи легко застосувати методику ШАТАЛОВА? Більше двох місяців учні звалили до нової форми обліку знань. Було все: і шпаргалки, і пописані долоні, і слабкі відповіді біля дошки. Але з кожним днем таких випадків ставало все менше. Навіть ті, кого давно вже зарахували в хронічні ледарі, зрозуміли зміст і значення систематичної роботи над матеріалом, зрозуміли, що, приклавши відносно невеликі зусилля, можна знайти те достоїнство й упевненість, які

властиві тільки самим гарним учням... *Діти наповнилися радістю учнівської праці, повірили у свої сили».*

Навчання із захопленням - це навчання із чималою працею. Чим більше праці, тим більше успіху, тим більше захоплення, а воно зі своєю чергою надихає на нову працю, ще більш відповідальну та серйозну.

Учитель повинен захопити учнів, щоб вони трудилися; учні повинні трудитися, щоб більше захопитися.

2.9. Відлік – зі слабого учня.

... У теорії рівняються на сильних, у методиці - на середніх, у практиці - на слабких, і тому всім погано: і сильним, і середнім, і слабким. Але масова школа всім, без винятку, повинна давати гарні знання, і при цьому талановитих не забувати.

У ШАТАЛОВА відлік - слабкий учень, найбільшу користь одержує в нього найсильніший: ніде в звичайному класі сильний учень не має можливості вирішувати такої кількості складних, нетривіальних завдань, так швидко розбиратися з теорією. У ШАТАЛОВА правило: якщо вчишся на «5», то, наприклад, по астрономії можеш одержати річну оцінку вже в березні, і більше на уроки не ходити, оскільки теорія вже позаду. Під кінець року в класі залишається декілька учнів, а інші займаються іншими, більше важкими або більше цікавими для них предметами. Результат: з першого ж експериментального класу всі 33 випускника без репетитора поступили до вищих навчальних закладів.

Матеріали, які викладені в п.3, проілюстровані рис.2 і 3.

3. Технологія уроку

Учитель передає знання учням, в основному, у процесі розповіді. Але не всі учні слухають цю розповідь, і, звичайно, не все її розуміють. Бо не в усіх переважає слухова пам'ять. Розповідь закінчена - і нічого не залишилося ні в голові, ні в зошиті. А дома учень фактично сам учить матеріал по підручнику, який не в повній мірі пристосований для такої самостійної роботи.

Власне кажучи, вчать з учителем лише ті, хто здатні сприймати матеріал на слух, з першого разу та підготовлені до сприйняття нового матеріалу. Таких не багато. Для інших учитель - лише керівник і контролер. ШАТАЛОВ як би матеріалізує передане знання в конспекті. «Потрібно тільки, - говорить він, - щоб розповідь учителя і його записи на дошці цілком би збігалися з конспектом». Учні говорять, що коли вони дома розглядають зошит, вони немов наяву, чують голос учителя, його пояснення.

Зазубрити конспект не можна, щоб відтворити розповідь учителя, треба добре зрозуміти, що приховується за деталями ОС. Перед учнями не можна ставити дві мети: зрозуміти й запам'ятати. Що-небудь одне. Слухаючи ШАТАЛОВА учні не прагнуть запам'ятати, не бояться забути: конспект допомагає. Усі їх розумові сили спрямовані на одне: зрозуміти, вони розуміють.

Спочатку слухають. Іде чітка розповідь із поступовим відтворенням на дошці ОС: деталь за деталлю. Складний поворот думки пояснюється по декілька разів. У ШАТАЛОВА правило: без усякої сором'язливості повторювати те ж саме, поки всі учні не побачать чітко і ясно логічну схему матеріалу, не зрозуміють сутність питання.

Нарешті, пояснення закінчене. У класі полегшення, радість, шум, розрядка.

Учитель чекає й жартує разом з усіма. Потім серйознішає: «Тепер спочатку?»

Може виникнути запитання: «Чи цікаво буде слухати матеріал 2-й раз?»

Але якщо на першому етапі пояснення була тиша, то при повторенні виникає «мертва» тиша. ШАТАЛОВ пояснює в швидкому темпі й більше стисло, використовуючи ОС на дошці або плакаті. Матеріал знову "повторюється" у головах учнів. Потім запис з дошки учні переписують у загальні зошити - це легка, чисто технічна робота (втім, вид дошки або ОС можуть і видаватися учням).

Домашня робота проста: прочитай підручник, вдивися в ОС, "прокрути" в голові розповідь учителя по ОС, запам'ятай схему розповіді, тобто конспект. Він завжди на все

життя буде каркасом знання даного матеріалу, воно повинен віддрукуватися у свідомості так, щоб у будь-яку хвилину можна було відтворити розповідь, скористатися знанням.

Але може, не вчити конспект, не робити уроків? Може завтра не викличуть?

Наступний урок починається з того, що учні відтворюють ОС по всьому матеріалу минулого дня. 4-5 учнів пишуть-малюють ОС на дошці. Коли всі здадуть виконані завдання, вони будуть відповідати по ОС. Від чого буває туга під час опитування?

Один відповідає - інші не слухають, а готуються подумки відповідати, якщо знають урок або просто сидять, і бояться виклику, якщо не знають. То чи до слухання їм?

Дуже цікаві щодо цього результати багаторічних спостережень і кропіткого вивчення Б.І.ДЕГТЕРЕВА, наведені нижче в таблиці.

Про що думали й що робили під час відповідей товаришів	В % від загального числа учнів
1. Стежили за відповіддю товаришів	14,8
2. Думали про те, що стануть відповідати, якщо вчитель запитає їх	19,4
3. Думали про предмет	9,3
4. Думали про різне, але не про предмет	53,8!!
5. Займалися сторонніми справами	2,7

А при опитуванні, що використовує ШАТАЛОВ, ні в кого немає страху перед викликом до дошки; без страху відповідає кожен учень, бо конспект уже складений на дошці, розповідати легко, і гарна оцінка майже забезпечена. Слухати доповідача класу, що тільки що писав такі ж конспекти теж цікаво: кожен перевіряє себе, відповідає подумки разом з учнем, що відповідає.

Споконвічна, проблема нудної відповіді учня біля дошки (тужить учитель, знемагає клас, але що робити?) вирішена тут дивно просто.

Порахуємо: два рази на уроці, домашнє повторення по підручнику й конспекту, контрольне повторення на оцінку, розповідь у дошки. Конспект стільки разів повторюється учнями (скільки разів вони кодували - розкодували записи ОС!), що забути його неможливо. Технологія уроку наведена на рис.5.

4. Технологія практичних занять

4.1. Рішення задач

За методикою ШАТАЛОВА відразу ж після викладу нового матеріалу вирішувати по ньому вправи, задачі не дозволяється. Спочатку потрібно осмислити й розібратися в теорії, а потім уже й вирішувати задачі.

Із задачами й прикладами ШАТАЛОВ обходиться так: він не ставить оцінок за їхнє рішення. Спочатку - навчити, потім - запитувати, А навчити вирішувати задачі в один день, один тиждень не кожного можна.

Для цього потрібний час, віра учня у свої сили, бажання вирішувати якомога більше задач та й притому цілком самостійно.

На уроці вирішують, як правило, 2-3 типові задачі, обов'язкові для всіх (тому що інші задачі вчитель рекомендує). Ці задачі вирішує учень біля дошки, інші не пишуть - дивляться на дошку, допомагають, міркують. Йому оцінка не ставиться. Ставити оцінку за рішення нової й важкої задачі біля дошки ШАТАЛОВ вважає педагогічним варварством. Вдома кожний повинен вирішити ці задачі в другий раз. Звичайно ж навіть найслабкіший учень справляється з ними (адже їх вирішували в класі).

Після того як учні закінчили вивчення теоретичного розділу, вирішили типові завдання, вони відразу приступають до самостійної роботи. Вона організована нетрадиційно. У кожного учня свої задачки - і шкільні, і інші, трохи підвищеного рівня, до яких, звичайно, готуються до вступу до вищого навчального закладу.

І починається математична феєрія. ШАТАЛОВ рекомендує, перевіряє, указуючи на помилки, але оцінку не ставить.

ШАТАЛОВ: «Інкубаційний період процесу рішення задач у кожного учня різний -

від декількох хвилин до місяця. Я ціную тих, хто досяг результату кропіткою працею. Але треба дати їм час на працю! Не поспішати, не вимагати "щохвилиної віддачі". Доброзичливі консультації, роз'яснення, виправлення помилок і вказівки - ось методи й зброя вчителя».

У багатьох може виникнути питання: «Як же це... без оцінок?» Але від того, що учні вміють вирішувати, те, що їхні зошити відразу перевіряються, робить їх роботу такою приємною, що їх важко зупинити.

Деякі учні за навчальний рік списують по 80-100 зошитів, але й у самого слабкого 100 задач по фізиці, 400-500 по алгебрі.

І все це при повній самостійності. Як цей феномен пояснює ШАТАЛОВ: «Ми закриваємо перед учнями дорогу до навчання, самостійності, а потім дивуємося їхньої лінії...».

Технологія практичних занять показана на рис.6.

Приведемо ще один приклад технології закріплення знань.

4.2. Робота з аркушами взаємоконтролю

Розглянемо її у вигляді алгоритму.

1. Складаються питання по великому блоку навчального матеріалу (5 уроків) 30-40 питань.

2. Учитель дає на них відповіді. Усі слухають. Важливо створити на уроці умови для загальної взаємоповаги, морального спокою й психологічного комфорту. Це - найперша заповідь педагога.

3. Домашнє завдання - аркуш взаємоконтролю.

4. Наступний урок. Опитування всіх учнів, яке починається щораз із нового учня. Причому, послідовність виклику повинна бути такою, щоб наступний учень знав, на яке питання йому доведеться відповісти. Чому?

Така технологія опитування має ряд достоїнств:

- усуває непотрібні хвилювання в учня;
- робить відповідь більше послідовною, рівною;
- заощаджує дорогоцінні секунди уроку.

Вона здобута багаторічною практикою. Однак багато хто намагається провести «рваное» опитування (як із питань, так і по учнях), що суттєво шкодить якості проведення занять.

У викладі на папері опитування по аркушах взаємоконтролю виглядає досить тривалим. Насправді ж це досить експресивні хвилини уроку. У той час як двоє в дошки, 3-й відповідає, 4-й - підготовляє... і т.д. На одне питання відповідає декілька учнів (стільки скільки повторів). Відповіді займають 13-15 хвилин. Якщо учень не може відповісти на одне з поставлених йому питань, то вище «3», навіть якщо всі інші відповіді оцінені на "відмінно", йому не ставиться,

А якщо таке повторюється двічі, він з опитування вибуває.

Після того як кінчається 1-й цикл, починається 2-й цикл по тим ж питанням. У ньому приймають участі ті учні, хто витримав 1-й.

Початок питань міняється, щоб не повторювалися відповіді в тих самих учнів. У двох циклах учневі доводиться відповідати на 5-6 питань. Цього цілком достатньо, щоб оцінити його підготовку з усіх питань 1-го аркуша взаємоконтролю. Якщо хтось з учнів не витримав перевірки - до нього прикріплюється його товариш, що допомагає йому розібратися з матеріалом.

Робота з аркушами взаємоконтролю наведена на рис. 7.

5. Критика методики В.Ф.ШАТАЛОВА

Методика ШАТАЛОВА викликала на себе достатньо багато критики. Проте це не дивно, бо будь-яка новація сприймається, як правило, оточенням в «в штики». Нижче розглянемо основні складові цієї критики.

5.1. Однобічна спрямованість на розвиток репродуктивного мислення - основний

недолік

Дійсно, у даній методиці велика увага приділяється вдосконалюванню цієї складової розумової діяльності, значення якої для загального розвитку учнів в останні роки в школі явно недооцінювали. Репродуктивне мислення - найважливіший компонент самостійної творчої діяльності. Воно забезпечує розуміння нового матеріалу при його викладанні вчителем або в підручнику, вирішення задач із застосуванням алгоритмів, типових прикладів.

Як показали дослідження закономірностей мислення й пам'яті (А.А.СМИРНОВ, С.Л.РУБІНШТЕЙН), поглибленому розумінню нового, досить складного матеріалу сприяє пряма установка на запам'ятовування його основного змісту, наступне кількаразове відтворення, установлення зв'язку з раніше отриманими знаннями, їхня систематизація, активне застосування цих знань при виконанні різних завдань.

Методика ШАТАЛОВА забезпечує виконання цих вимог.

Недооцінка значення репродуктивного мислення (можливо, під впливом деякої гіперболізації ролі принципу проблемності) вкрай обмежує можливість формування самостійного творчого мислення.

ШАТАЛОВ: «Знання й тільки знання первинно, а творчість вторинна». І правда, там де не знають основ предмета й не хочуть учитися, про яку творчість говорити? Про яке проблемне навчання? Про які ще тонкощі предмета? Педагог за десятки років своєї роботи вивчає, повторює, ту саму тему, те ж саме завдання сотні разів. І чим більше він її повторює (повторення - мати навчання), тим вільніше й спокійніше він говорить про це в будь-якій аудиторії».

Уже сама наявність глибоких і міцних знань і навичок у школярів, що навчаються по новій системі, створює реальну базу для розвитку творчого мислення - і в цьому велика заслуга її автора.

Однак В.Ф.ШАТАЛОВ передбачає й систему прийомів, безпосередньо спрямованих на розвиток творчого мислення. Насамперед цьому служить набагато більша, ніж при існуючій системі, можливість рішення широкого кола задач, виконання різного роду самостійних творчих завдань, більша частина завдань вирішується самостійно, більше розвиненим школярам пропонуються ускладнені завдання.

Усе це істотно стимулює розвиток творчого мислення школярів.

5.2. Практика ШАТАЛОВА "тримається на стандарті"

Чітка й певна структура вивчення кожної навчальної теми має й істотний недолік. Він полягає в тому, що ця структура, стандартна у всіх класах та для всіх навчальних предметів. Тим самим порушується принцип розвитку, тому що структура організації вивчення навчального матеріалу повинна враховувати вікову й предметну специфіку.

Дійсно, як не парадоксально, практика ШАТАЛОВА тримається саме на стандарті. Бездоганне засвоєння учнями стандартного ОС, стандартний підхід до рішення задач, стандартний принцип запам'ятовування. Добре це чи погано?

Добре, тому що це легко сприймається, тому що при виконанні навіть важких завдань у школярів з'являється самостійність і впевненість.

Але можливо, у вас все-таки виникає сумнів: а чи не вбиває "стандарт ШАТАЛОВА" творчі здібності учнів? Раптом і його метод дасть багатьох «сірих» учнів, не здатних до творчості.

Це було б жахливо. Ні, саме ШАТАЛОВ знайшов простий і реалістичний шлях до розвитку творчих здібностей. Саме він дає можливість відійти від стандарту, тому що він створює найпершу, найнеобхіднішу умову творчості - свободу в оволодінні матеріалом.

Ось що відносно «стандартизації» навчання писали в «Учительській газеті» методист із м. Горького В.ШИШКОВА, заступник директора обласного інституту вдосконалення вчителів Г.КАПРАЛОВ, спеціальний кореспондент газети І.ФРІНЛЯНД: «Стандартизації мислення ми не спостерігали ні на уроках фізики, ні на уроках географії... Звичайно, наш висновок базується на відносно невеликому матеріалі. Але те, що ми

спостерігали на уроках, де контролювалась більшість учнів без вибору, дозволяє з упевненістю говорити: в учнів В.Ф.ШАТАЛОВА і його послідовників досить міцний фундамент для подальшого вивчення фізики й географії. Вони добре знають матеріал, не пасують перед численними "чому", на які не скупляться їхні вчителі».

В основі досвіду ШАТАЛОВА лежить стандартизований тип викладу навчального матеріалу. Такий тип викладу дозволяє стандартизувати контроль, підсилити взаємоконтроль учнів, допускає чітке керування розумовою діяльністю учнів (переважно репродуктивного характеру). Стандартизований зміст і чіткий контроль призводить до засвоєння знань усіма учнями. У них формуються міцні знання, розвивається мова, на основі успішного навчання виникає інтерес до предмета.

5.3. "Робота на зношування"

Фізіологи Донецького медичного інституту встановили, що в школах, де предмети (математику, фізику, історію й географію) вивчали за методикою ШАТАЛОВА показники щільності уроків досягли 87-92 %. Нерідко висловлюються думки, що при такій щільності уроку, високої інтенсивності навчальної праці школярі "працюють на виснаження", що вони дуже стомлюються. Розглянемо в таблиці причини стомлюваності на уроках фізики.

Причини найбільшої стомлюваності	В % від загального числа обстежених учнів
1. Перевантаження навчальною роботою	10,1
2. Робота в неповну силу	22,1
3. Навчання без захоплення (інтересу)	58,7!!!
4. Нерозуміння навчального матеріалу	5,3
5. Вплив мікросередовища (товаришів)	3,8

Як видно з таблиці основна причин стомлюваності не перевантаження, а навчання без захоплення.

Фізіологи вивчили динаміку розумової працездатності протягом уроку, дня, тижня, чверті, року в експериментальних класах, що працюють за методикою ШАТАЛОВА, і в контрольних класах загальноосвітньої школи.

Виявилось, що розумова працездатність в експериментальних класах до 2-ї чверті підвищилася, а в 3 і 4 чвертях трохи знижуватися. У контрольних класах розумова працездатність протягом усього навчального року була нижче, ніж у школярів експериментальних класів.

Таким чином, істотна активізація навчального процесу сприяє підвищенню стійкого рівня показників працездатності й стану серцево-судинної й нервової системи. Стомлює не активна, усвідомлена для школяра розумова праця, пов'язана з позитивним емоційним підкріпленням, з успіхом, як це має місце в класах «шаталовців», а розумова пасивність, неробство, нерідко обумовлене відсутністю вихідних знань, надмірністю вимог до учнів.

5.4. ОС у готовому виді - погано

Нерідко ШАТАЛОВА дорікають у тім, що він дає ОС у готовому виді.

ШАТАЛОВ же справедливо стверджує, що складання ОС, у яких фізично виділений і наочно представлений мінімум матеріалу, який підлягає засвоєнню в його зв'язках і взаємозв'язках, - справа фахівців (психолога, методиста, учителя, що відмінно володіє предметом). Аркуші з ОС повинні бути надані кожному школяреві, як йому дається географічний атлас або інший дидактичний матеріал (школярі можуть залучатися до створення ОС лише епізодично, з наступним розбором і оцінкою їхніх варіантів). Тільки в цьому випадку не буде порушуватися цілісність сприйняття нових знань і логіки наступної роботи над ними та, крім того, будуть виключені фактичні помилки.

5.5. Критика методики ШАТАЛОВА в роботі (10)

Багато місця відведено аналізу досвіду ШАТАЛОВА в цій книзі. У цілому, схвалюючи методику ШАТАЛОВА, автор на наш погляд, дуже тенденційно (іноді суперечливо) розглядає основні її положення, що в цілому суперечить тим практичним

результатам, яких досягнув ШАТАЛОВ та його послідовники в навчання та виховання учнів.

Проте розглянемо їх, тим більш, що окремі з них спрямовані й на поліпшення методики ШАТАЛОВА.

5.5. 1. *Чітка й певна структура вивчення кожної теми має й істотний недолік (структура однакова як за віком учнів, так і по різноманітним темам).* Зауваження, у цілому, справедливе. Його реалізація дозволить поліпшити саму методику. Однак для цього потрібні додаткові зусилля, яких природно не вистачає у вчителя при сучасному його завантаженні. І в цьому випадку такий стандарт є доцільним.

5.5. 2. *Ідея подачі знань укрупненими одиницями викривлена* (за рахунок цього програма 8,9,10 класів по математиці й фізиці дається за 2 роки, замість 3). Досягається ця економія за рахунок того, що ШАТАЛОВ по суті справи викладає, і вимагає від учнів знання не всього змісту навчальної програми, а лише конспекту цього змісту, основних понять і зв'язків між ними, а вся інша інформація відкидається.

Природно, що, вигравши в часі, ШАТАЛОВ програє в змісті. Адже ясно, що, виклавши зміст навчальної теми, розрахованої на 10 і більше уроків за 20-30 хвилин, ШАТАЛОВ багато подробиць опускає.

А надалі збагачення знань не відбувається, тому що потрібно лише знання ОС.

У цих міркуваннях автор помиляється. Тому що учні ШАТАЛОВА читають і підручники, готують доповіді, беруть участь у творчих вечорах, де постійно збагачують, і розвивають свої знання. До речі, високий рівень знань учнів ШАТАЛОВА відзначали неодноразово комісії, що перевіряли ефективність його методики.

5.5.3. *При побудові ОС ШАТАЛОВ використовує досить часто асоціації, засновані на випадкових, несуттєвих зв'язках.* Звичайно, розробка ОС – складна справа, тому ШАТАЛОВ, знаючи це, сам пропонує для створення ОС підключити могутній колектив, а поки вирішує цей дійсно складне питання він один, тому й мають місце певні витрати.

5.5.4. *У досвіді ШАТАЛОВА відсутнє спеціальне вирішення задач, навчання різним методам вирішення задач.*

На уроці ШАТАЛОВ лише демонструє рішення типових завдань.

Дуже розумно організована домашня робота з рішення задач: не задає, а рекомендує. Дуже важливо, що при такій системі домашньої роботи міняється мотивація цієї роботи учнів: вони розуміють і усвідомлюють, що вся ця робота для них, а не для вчителя.

Має певні недоліки метод прослуховування вирішення задач, а потім відтворення - це підходить для молодших.

Проте, загальний висновок, що робить Л.М.ФРІДМАН у своїй книзі, цілком позитивний: «Досвід ШАТАЛОВА зіграв велику історичну роль у розвитку школи. Він довів, що в сучасних умовах можна й потрібно кардинальним чином змінити систему організація й проведення навчального процесу. Звичайно, у цьому досвіді є багато спірного, інколи не зовсім доцільного. Але це не применшує цінність його досвіду, його значимості для розробки нової системи організації й проведення навчального процесу, що відповідає новим цілям і умовам роботи школи". Матеріали п.5 проілюстровані рис.8.

6. Складові успіху методики ШАТАЛОВА

Дати учням радість праці, радість успіху в навчанні, збудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності, віру в себе — це перша заповідь виховання. Чому? *Бо лише в таких умовах можуть розвиватися творчі здібності учнів. Головна особливість творчої людини – це віра у власні сили та у свої можливості. Як тільки людина повірить у це – у неї звільнюється творче начало. І його ніхто потім не може зруйнувати.*

Саме про це говорив В. О. Сухомлинський: «У наших школах не повинно бути нещасливих учнів, душу яких пригнічує думка, що вони ні на що не здатні. Успіх у навчанні — єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для переборення труднощів, бажання вчитися».

У цьому контексті цілком слушна також думка американського професора У.

Глассера: «Вчитель повинен враховувати, що в становленні учня як творчої особистості особливе значення має перший, хоча б незначний творчий успіх у житті. Для учня таким істотним «полігоном» творчих радощів та розчарувань, успіхів та невдач є школа й усе те, що з нею пов'язано. Школа значною мірою є тим вирішальним фактором, який визначає напрям розвитку творчої особистості - позитивний чи, навпаки, напрям постійних поразок та невдач. Якщо учень досягає успіхів у школі, то в нього є всі шанси на подальший успіх у житті».

У цілому, народження педагогіки успіху було зумовлено самим життям. Так, у своїй педагогічній діяльності А. С. Макаренко розробляв ідею "завтрашньої радості", а В. О. Сухомлинський розвинув цей прийом у створеній ним "школі радощів". Результати діяльності цих педагогів обґрунтовують можливість упровадження в навчально-виховний процес сучасного ПТНЗ такої педагогічної технології, яка була б націлена саме на те, щоб викликати в учнів почуття радощів, забезпечити успіх у навчанні, і тим самим відкрити шлях до розвитку їх творчих здібностей.

Успіх, який переживає учень неодноразово, дає поштовх до визволення прихованих у ньому творчих можливостей.

Саме тому головна мета діяльності викладача — створити умови для успіху та розвитку особистості учня, дати можливість кожному вихованцю відчутти радість досягнення успіху, усвідомлення своїх здібностей, зміцнення віри у власні сили.

Завдання викладача — допомогти особистості учня зрости в успіху, дати відчутти радість від здолання труднощів, дати зрозуміти, що задарма в житті нічого не дається, скрізь необхідно прикласти зусилля. І успіх буде еквівалентним витраченим зусиллям.

У житті відбувається постійне чергування успіхів та невдач. Однак існує й певний баланс між ними, який при активній пошуковій поведінці учня та цілеспрямованій праці викладача призведе до успіху. Увесь попередній досвід подолання труднощів, раніше сформовані та виправдані очікування радості ніби вступають у протиборство з оцінкою нової ситуації, і учень уже намагається її подолати, переломити.

Організація ситуації успіху розв'язує багато проблем щодо агресивності учня, неслухняності як постійної риси характеру, ізольованості в групі, лінощів тощо. Коли педагог має справу в педагогічній діяльності з такими учнями, починати треба із ситуації успіху: дати учню можливість пережити успіх, а потім здивуватися разом із ним психологічній силі успішної діяльності в перетворенні особистості.

Важливо знати, що навіть одиначне переживання успіху може докорінно змінити психологічне самопочуття учня. Адже успіх може стати спусковим механізмом подальшого творчого розвитку особистості.

Успіх у навчанні - єдине джерело внутрішніх сил учня, що створює енергію для подолання труднощів, і бажання вчитися.

Із психологічної точки зору успіх - це переживання стану радості, задоволення результатами діяльності.

З педагогічної точки зору ситуація успіху - це таке цілеспрямоване створення умов, при яких в учня створюється можливість досягти значних результатів у навчанні.

Отже, формування впевненості в успіху в кожного учня ще до початку виконання навчальної процедури повинно стати одним із найважливіших педагогічних завдань.

Як же це завдання на практиці реалізується В.Ф.ШАТАЛОВИМ? Для цього він використовує багато прийомів. Розглянемо деякі з них.

Щоденний всебічний контроль. Неважко зрозуміти, що щоденний всебічний контроль у формі письмових робіт і різке збільшення кількості усних відповідей у різних формах не можуть не позначитися позитивно на відношенні учнів до навчання й на якості їхніх знань. Це потужні психологічні фактори спрямованої дії. Уже після 2-3 уроків у кожного з учнів приходить абсолютне розуміння: ласівок немає, необхідно працювати щодня.

Самоконтроль. При роботі по новій методиці, готуючись до уроку, навіть найслабший учень може декількома повторами закріпити свої знання та не зробити при виконанні письмового завдання жодної помилки. Після цього у відомість буде виставлена відмінна оцінка, незалежно від минулих негараздів. Таким чином, учень починає працювати, орієнтуючись на самоконтроль.

Допомога батьків. Чим можуть допомогти батьки учням-старшокласникам? Майже нічим. Безпорадність батьків суттєво зменшує їхню ініціативу, і дає привід для виникнення певної зарозумілості в їхніх дітей. Тепер усе інакше. «Предки» одержують можливість допомоги, а якщо в цьому виникає необхідність, і контролю на всіх етапах навчання (за допомогою ОС). Практика підтвердила: одержавши можливість активно допомагати дітям у навчанні, і контролювати їх підготовку батьки часто позитивно впливають на своїх дітей, які раніше відставали в навчанні.

Право на крашу оцінку. Будь-яку небажану для себе оцінку учень може будь-коли виправити. Не «закрити» прогалини в знаннях новою оцінкою, отриманої за відповідь по іншому матеріалу, як це було раніше, а виправити в повному сенсі цього слова. Для цього досить підійти до вчителя й повідомити йому про свою готовність відповісти саме по не засвоєному матеріалу.

Звичка до самостійного подолання труднощів. У перші тижні, не до кінця, розібравшись у сутності змін, що відбулися, деякі учні зусиллями змушують себе щодня готуватися до уроків, але, працюючи з опорними сигналами, вони швидко виробляють звичку трудитися на совість. І результат не сповільнить позначитися. У відомості обліку знань з'являються тільки відмінні оцінки. Про двійки учні просто забувають. Одночасно із цим стає непотрібна допомога батьків при підготовці до письмових робіт. «Те, що сьогодні дитина робить за допомогою дорослих, завтра вона зуміє зробити самостійно. Таким чином, зона найближчого розвитку допоможе нам визначити завтрашній день дитини, динамічний стан її розвитку, з огляду на не тільки вже досягнуте в процесі розвитку дозрівання, але й те, що перебуває в процесі дозрівання» - так би сказав Л.С. Виготський..

Життя спочатку. У традиційних умовах навчання відбувається повільне, але неухильне нагромадження минулих помилок, які призводять учнів у безодню відчуження, розчарованості й повну безпорадність.

Утримуються на поверхні одиниці. Нова система взаємин, і це розуміє кожний учень, дозволяє в будь-який момент почати життя спочатку - з першої відмінної оцінки за письмове відтворення аркуша з опорними сигналами.

Достаток оцінок. Як рідко опитують учнів сьогодні! Кожна оцінка в щоденнику - маленька сімейна подія. Радісна або сумна. Оцінка в таких умовах стає ідолом, і значна частина учнів учить заради оцінки, розбещуючи, тим самим себе до кінця днів свого життя прагненням до миттєвого успіху. Достаток оцінок у новій системі навчання переводять оцінку із провідних позицій та віднімають у неї право тиску на особистість. І тому в школу приходять загальна націленість на знання, на загальний трудовий успіх, на пошук. **Мотивом навчання стає пізнавальний інтерес.**

Розвиток мови. У три рази в порівнянні із традиційною методикою навчання збільшується час усних відповідей учнів на уроках. Але ж звернена мова - каталізатор мислення. Про які незадовільні оцінки можна тепер говорити, якщо на всіх уроках протягом одного робочого дня право говорити надається кожному учню! Щільність усного опитування стає такою високою, що при підготовці до чергового уроку кожний учень неодмінно налаштовує себе на усну відповідь.

Гласність оцінок. Одним із найважливіших принципів нової методики навчання є принцип гласності. Підтримувати бажання вчитися на совість, з повною самовіддачею допомагають, зокрема, аркуші відкритого обліку знань.

Розкриємо механізм їхньої дії. Кожна оцінка, одержувана учнем, заноситься на великий аркуш - відомість відкритого обліку знань. Роль і значення цієї оцінки зовсім

інші, ніж при традиційному навчанні. В останньому випадку вони швидкоплинні, скороминущі. І, ні сам учень, ні тим більше його товариші не пам'ятають усіх своїх «поточних» оцінок, отриманих протягом чверті, півріччя, і тим більш усього року. У цьому може переконатися будь-хто.

Зовсім інша справа обліку знань у ШАТАЛОВА.

Відомість отриманих кожним учнем оцінок завжди на очах у всіх і кожного, і оцінки в ній стають постійно діючим позитивним фактором. Тепер уже неможливо уявити собі учня, який би, одержавши в перші місяці навчання п'ятірки й у всіх деталях, усвідомивши систему підготовки до уроків, раптом погодився б із четвірками й тим більше - із трійками. І кожний учень знає, що будь-яка небажана оцінка може бути виправлена. **Це дуже важлива відмінність відомості відкритого обліку від щоденників і журналів: і трійка, і четвірка не ставляться навечно.** Вони лише констатують який саме матеріал засвоєний погано або недостатньо. І цей сигнал уже спонукає учня до дії, щодня нагадуючи: ти ще не ліквідував прогалину в знаннях. І таку трійку вже не можливо не «виправити», як, звичайно, практикується в школі, наступними четвірками, або навіть п'ятірками по іншому навчальному матеріалу.

Усі оцінки, крім «відмінно», виставлені у відомості олівцем. І це значить, що якщо учневі не подобається трійка, він приходить, і відповідає вчителю той (і ніякий інший!) розділ, за який вона отримана. І ніяких розмов про самосвідомість, самодисципліну. І ніяких претензій до вчителя. Не подобається батькам низька оцінка - ось школяр, ось аркуш з опорними сигналами, за який вона отримана. Непідсудний учитель і невіддасний нічийому тиску. Є бажання в заступника директора школи по навчальній роботі підвищити навчальні показники школи - будь ласка: ось відомість, ось учні, ось аркуші з опорними сигналами по всіх предметах. Півгодини на аналіз стану справ, і можна запрошувати вчителя. А вчитель завжди готовий піти назустріч учневі, вислухати його, допомогти. Шлях нагору не замовлений нікому.

Постійне закріплення знань. Відразу після закінчення уроку, на якому був проведений виклад нового матеріалу, на відкритому стенді в коридорі біля дверей класу вивішується різнокольоровий аркуш із опорними сигналами. Пройти повз нього, знаючи, що це матеріал для письмової роботи на наступному уроці, неможливо. Нехай це буде скороминущий погляд або коротка зупинка, у пам'яті обов'язково відіб'ються 2-3 деталі, кілька опорних сигналів, і якщо такі аркуші будуть розміщені в різних куточках школи, то вони увесь час стануть перебувати в поле мимовільної уваги учнів. По 15-20 разів у день зупиниться на них погляд.

Надзвичайно цікаво спостерігати, як спокійно й діловито, зі свідомістю власного достоїнства підходять до аркушів ОС десятикласники. Рідко поодиночі. Частіше вдвох або невеликими групами. Постоять, поговорять, іноді посперечаються, уточнять деякі деталі й відходять так само неквапливо. Малята - сама безпосередність. З ходу, начебто, натикнувшись на невидиму перешкоду, завмирають, протягом декількох секунд пильно дивляться на один із блоків, потім закривають очі й, нечутно ворущаючи губами, щось повторюють. Ще секунда, і маля знову в суєті, продовжує на мить перервану гру.

Взаємодопомога. Що робити, якщо учень пропустив кілька уроків через хворобу або по іншій причині? Спочатку давайте згадаємо, що роблять із таким учнем у звичайній школі, і чесно собі відповімо: майже нічого. В абсолютній більшості випадків не викликають такого учня кілька уроків, надаючи йому можливість у міру своїх сил підтягтися, і наздогнати клас.

Однак... можливість виправлення оцінок, заповнення клітинок, що пустують, при роботі з аркушами ОС не представляють ніякої складності. Чіткі границі аркушів, логічна завершеність відображених на них розділів і абсолютне розуміння охоплюваного ними матеріалу переважною більшістю учнів дозволяють їм здолати, вчора ще здавалось би нерозв'язану проблему. Ось як це відбувається на практиці.

- Люся, - звертається вчитель до однієї з учениць класу, - Ігор тиждень хворів. Будь

ласка, поясни йому 11-й аркуш.

Відразу після уроків без додаткових нагадувань Люся по готовому аркушу ОС пояснює Ігорю пропущений ним матеріал. Роботи - на 10 хвилин. Якщо в Ігоря немає питань. Люся йде додому, а Ігор читає підручник, перевіряє себе по опорних сигналах, повідомляє вчителя про свою готовність до відповіді. Далі - чистий аркуш, самостійна робота, швидке або тривале (залежно від складності теми й від рівня підготовки учня) усне опитування й - усе закінчено. Загальні витрати часу - не більше 40 хвилин у старших класах і не більше 30 хвилин у середніх.

Клітинка заповнена, пробіл ліквідований. Сьогодні Люся допомогла Ігорю. Завтра Ігор допоможе Люсі. Така взаємодопомога стає звичною нормою відносин.

Люся пояснила Ігорю матеріал одного уроку, але в деяких випадках (легкість матеріалу, індивідуальні можливості учня, невелика кількість уроків) цілком можливо провести підготовку одночасно по двох аркушах ОС. Так чи інакше, але не більш ніж за три дні учень заповнює всі порожні клітинки, і включається в діловий ритм класу. Скільки переживань сьогодні в родині, коли хворіє учень! Що там у школі? Як не відстати? Нічого цього більше немає. Є товариська взаємовиручка, що діє постійно й природно стає традицією, ритуалом.

Гуманна педагогіка. Закінчується останній урок. З декількома учнями необхідно провести півгодинне додаткове заняття. *В абсолютній більшості випадків питання, як тактовно назвати прізвища учнів, з якими потрібно працювати, нікого не бентежить.*

А чи думаємо ми при цьому, що одному залишатися після занять не хочеться, а інший, почувши своє прізвище, червоніє від сорому? Діти - завжди діти, і про це потрібно не тільки постійно пам'ятати, але й щосекунди жити цим почуттям, звіряти по ньому кожну свою дію. Можливо, хтось запропонує що-небудь більше педагогічне, але в експериментальних класах протягом усього року ця проблема вирішувалася так.

- Веремчук, Губенко, Євтушенко, Козловський, Кандиба - до побачення.

Невелика пауза, і через декілька секунд цих учнів уже в класі немає. Вони пішли, так і, не довідавшись, з ким учитель залишився після уроків. А ті, котрим потрібно залишитися, ще нічого не підозрюють: алфавітний порядок при читанні прізвищ не дотримується.

От вони йдуть і йдуть. Спокійно, неквапливо, з почуттям відмінно виконаних учнівських обов'язків. З кожною групою, що виходить, зникає бравада в тих, хто хвилину назад готовий був сперечатися, противитися розпорядженню вчителя, демонструвати свою незалежність.

- Давайте, хлопці, швиденько попрацюємо із цим аркушем, а то в мене ще сьогодні стільки справ. Кому допомогти?

Дуже важко залучити до щоденної навчальної праці найслабших учнів, які дуже бояться можливих помилок.

Однак уже через 2-3 тижні вони починають із подивом зауважувати, що до їхніх помилок при відповідях із місця вчитель ставиться, не принижуючи їхнє достоїнство, без брідливих гримас і навіть скільки-небудь образливих інтонацій. Він і учням не дозволяє робити цього. У таких умовах можна ризикувати. Можна намагатися вносити свої пропозиції разом із найкращими учнями класу. Не можна, звичайно, думати, що в новій обстановці кожний з учорашніх мовчунів раптом почне на кожному уроці пропонувати одну за одною блискучі ідеї. Цього не відбувається - поле їхніх знань ще в запустінні. Але ось серед боязких спроб і безлічі помилок - думка!

Кожний учитель її відразу підхопить, підтримає й висловить добрі слова на адресу її автора. Це традиційно. Але чи часто до слабких учнів приходять гідні загальної уваги осяяння? Досить рідко. Проходить час, і про ці злети забувають і учні, і вчителі. **А забувати не можна!**

«Ти можеш!» - повинен нагадувати вчитель учневі. «Він може» - повинен розуміти колектив хлопців. «Я можу!» - повинен повірити в себе сам учень.

Учитися переможно. Розкутість, що створюється при вільному виборі завдань, система опорних сигналів, що сприяють швидкому відновленню в пам'яті вивченого матеріалу, усвідомленню його структурно-логічних зв'язків і одночасно розвитку асоціативно-образного мислення, уваги, уяви, усної й письмової мови, - усе це підлягає одній меті: **створення умов, при яких учень міг би вчитися переможно.**

Численні досвіди канадського психіатра Ганса Сельє, які були проведені в умовах різного роду діяльності, підтвердили, що підвищена (стресова) втома є прямим наслідком постійних розчарувань і невдач. Навпаки, успіх у роботі, навіть якщо вона надзвичайно важка, сприяє підвищенню робочого тону, росту продуктивності праці. У школі - праці навчальної.

Формування впевненості. Чи важко відтворити опорні сигнали, якщо вчитель доступно пояснив сутність кожного з них, і підкріпив свою розповідь наочними малюнками, кольоровими схемами й, нарешті, індивідуальними аркушами з опорними сигналами?

При першій же спробі виконати це завдання учень неодмінно відчує, що це посилено! А це вже перший крок до успіху, що зробить навіть слабкий учень. Через 2-3 дні цю роботу він уже буде виконувати вже охоче: на його очах із високим рівнем віддачі працює весь клас, і він бачить, що можна щодня одержувати найвищі оцінки за письмові роботи.

Нехай вони ще викликають утруднення при «озвучуванні», нехай не завжди все гаразд при практичних роботах - нехай! Відбувається процес накопичення знань, процес глибокого внутрішнього осмислення їх суті. Учень залучається до систематичної праці. А величезна кількість усних відповідей! І не традиційних - перед усім класом, коли учень боїться невірно відповісти. Кому приємно виставляти напоказ своє неуцтво? А отут - тиха бесіда сам на сам з учителем або, і того простіше, запис відповіді на магнітофон. Слабкий учень добре знає, що його цей запис учитель не дасть на прослуховування нікому, і ніхто не почує, скільки помилок він допустив під час відповіді. Зате, якщо відповідь буде гарною, запис завтра може прослухати весь клас.

Як надихає цей зовсім простий методичний прийом тих, кому так потрібно набутити впевненості в собі! Після декількох тихих і магнітофонних опитувань учні починають упевнено виходити до дошки й спокійно «озвучувати» опорні сигнали по історії, географії, математиці, іншим предметам. Вони вже повірили в себе, і це є головним в їх житті. Матеріали проілюстровані рис.9.

7. Зв'язок методики В.Ф. ШАТАЛОВА з теоретичними положеннями Я. КОМЕНСЬКОГО

Розглянемо ще один аспект методики: її діалектичний зв'язок із теоретичними положеннями засновника педагогіки Яна Амоса Коменського (1592 - 1670).

Багато викладачів вважає, що опорні сигнали — головне в методиці Шаталова. Вони використовуються з метою створення в учнів чіткого, наочного уявлення про матеріал, що вивчається. Застосування їх суттєво підвищує, в першу чергу, наочність занять, що, звичайно, позитивно впливає на їх ефективність.

Цікаво, а як реалізував цей принцип засновник педагогіки? Ще в той давній час Коменський сформулював «золоте правило» дидактики: «Все, що тільки можливо, потрібно віддавати для сприйняття почуттями: що бачимо — зором, що чуємо — слухом, запахи — нюхом, що підлягає смаку — смаком, що доступно дотику - шляхом дотику».

Коменський обґрунтував, узагальнив, поглибив та розширив досвід наочного навчання. Він широко застосовував наочність на практиці, використовуючи у своїх підручниках малюнки.

В. Ф. Шаталов використовує у своїй методиці засвоєння знань на основі їх багаторазового повторення. Це положення теж було реалізовано Коменським у дидактичному принципі ґрунтовності знань, який поряд з іншими правилами містив у собі й повторення кілька разів матеріалу, що вивчається. Причому при повторенні та

відповідях В. Ф. Шаталов велику увагу приділяє зверненій мові учнів, яку Коменський у «Великій дидактиці» оцінив як каталізатор мислення. Він радив учню шукати того, кому можна було б пояснити матеріал, що вивчається: *"Якщо потрібно — відмов собі в чому-небудь та й плати тому, хто тебе буде слухати"*.

Принцип методики Шаталова полягає в тому, щоб створити на заняттях доброзичливий психологічний клімат, який дозволяє співпрацювати з учнями, внаслідок чого створюється можливість, максимальної реалізації людського потенціалу. Шаталов твердо вірить у здібності учнів і постійно їх віру у власні сили.

А що в цьому контексті пропонує теорія засновника педагогіки? У зв'язку з тим, що світогляд Коменського складався під впливом епохи Відродження, для нього характерним є гуманізм, життєрадісність, оптимізм. Школу Коменський вважав «майстернею гуманності», стверджуючи, що «із кожної дитини можна створити людину».

Коменський велику увагу приділяв дисципліні учнів на уроках та вважав доцільним **підтримувати її «добрими прикладами, ласкавими словами й завжди щирим та відвертим ставленням».**

У методиці Шаталова велике значення має поєднання постійного зовнішнього контролю за засвоєнням навчального матеріалу із самоконтролем та самооцінкою. Відомо, як важко реалізувати зворотний зв'язок з учнями ("Я один — їх багато"). Дуже цікавим є підхід Коменського до розв'язання цієї складної задачі. Він стверджував, що один викладач може навчати 300 учнів. Для цього потрібно розділити учнів на групи (по 10 чол.) з тим, щоб заняття з ними проводили кращі учні (помічники викладача).

Така організаційна форма навчання нагадує сучасне групове навчання, яке досить активно розвиває естонський академік Лиймете.

Велику увагу Шаталов приділяє створенню в учнів позитивної мотивації до навчання. Це положення також реалізував Коменський. Він прагнув якомога більше та краще розвивати пізнавальні здібності учнів, "підігрівати жадобу до знань та палку старанність навчання".

З метою розуміння матеріалу учнями з урахуванням усіх взаємозв'язків, а також для збільшення продуктивності навчання Шаталов викладає матеріал великими блоками.

Подібний підхід до дидактичного забезпечення знань схожий із вимогами Коменського до викладу матеріалу: *«Потрібно так організувати навчальний матеріал, щоб він не здався учням хаосом, а був би стисло викладений у вигляді основних положень».*

Технологія проведення занять Шаталовим орієнтована на отримання міцних знань. Тільки їх наявність може привести до творчості.

Коменський у своїй теорії висунув принцип ґрунтовності, міцності знань. Він розробив правила для дотримання цього принципу: потрібно закладати міцну основу, не поспішати в навчанні, щоб учні цілком могли засвоїти навчальний матеріал та інше.

Можна й далі перелічувати та порівнювати особливості методики В. Ф. Шаталова та педагогічної теорії Коменського, але зупинимося та зробимо висновок.

Отже, основні положення методики В.Ф. Шаталова не суперечать дидактичним принципам навчання й досить успішно реалізуються на практиці. За цією методикою учні привчаються до самостійної та плідної роботи з навчальним матеріалом, гуманізується навчально-виховний процес, в учнів з'являється почуття поваги, упевненості.

Ефективність творчих здобутків Віктора Федоровича підтверджена практичними результатами сотень, тисяч учителів, які, подолали традиційні стереотипи та пішли за ним.

Саме тому дуже високу оцінку новаціям Шаталова дав відомий академік, патріарх педагогічної науки М.Н. Скаткін: *«Методична система донецького педагога В.Ф.Шаталова дозволяє вирішувати саму важку педагогічну проблему – залучення кожного учня до постійної напруженої розумової праці, виховати пізнавальну самостійність як якість особистості, укріпити в кожному учні почуття власної гідності, впевненості в своїх силах та здібностях».*

Приведені вище матеріали проілюстровані рис.10.

Що ж у цілому дає застосування методики ШАТАЛОВА в школі?

1. Повністю знімається проблема двічників, слабких учнів, а заодно й проблема процентоманії. За багато років ШАТАЛОВУ не довелося поставити жодної двійки.

2. Повністю зникають різноманітні конфлікти (через навчання) у системах учень-вчитель, учень-батьки, вчитель-адміністрація. Немає для них підстав. ШАТАЛОВ зводить це в принцип, принцип безконфліктного навчання, і вважає, що це необхідна умова для успішного навчання,

3. Повністю знімається проблема дисципліни на уроці. По результатам досліджень психологів, учні ШАТАЛОВА виявляють 96 % активної уваги на уроці – високий показник. При цьому міняється погляд щодо працездатності учнів: у ШАТАЛОВА вона не падає до 5-го, 6-го уроку, а зростає, що доведено дослідженнями. Адже учень утомлюється не стільки від роботи, скільки від неробства, від шуму на уроці, від нервового напруження, від очікування небезпеки... А тут - взаєморозуміння, спокій, нічого непередбаченого.

4. Повністю змінюється психологія учнів. Збільшення знань і впевненості в собі, призводять до духовного відновлення, прагненню вчитися з радістю.

5. Повністю усувається розподіл на слабких та сильних учнів: ті ж самі завдання всім, а в присутності сторонніх ШАТАЛОВ ніколи не буде сам викликати учнів до дошки: він просить гостей назвати цифру в журнальному списку. На кого попаде - той і відповідає, щоб учні бачили, що для їхнього вчителя всі рівні, він вірить в усіх однаково.

6. Різко скорочується час, необхідний для проходження програми. Учитель та учні звільнюються від жорсткого програмного тиску й одержують багато часу для виконання лабораторних робіт, вивчення додаткового матеріалу, рішення завдань, індивідуальної роботи тощо.

Отже, можна зрозуміти кореспондента газети «Известия» А.НІКІТІНА, що побував на уроках ШАТАЛОВА й написав потім у газеті, що *побачене вразило його на менше ніж вихід людини в космос.*

Здобутки методики проілюстровані рис.13.

8. Можливості впровадження методики В.Ф.ШАТАЛОВА в ПТНЗ

Власне всі здобутки методики ШАТАЛОВА, які приведені вище мають пряме відношення й до професійно-технічної освіти. *Це пов'язано з тим, що педагогічні системи середньої школи і професійно-технічного училища досить близькі, проблеми, які існують у них із забезпеченням якісної підготовки учнів теж багато в чому споріднені. Отже, ця методика має повне право на більш широке впровадження в навчальний процес ПТНЗ.*

Вкрай важливим для ПТНЗ є те, що методика Шаталова дозволяє істотно скорочувати час, який необхідний для вивчення предметів. Це підтверджують результати експериментів, які двічі проводилися в VIII класі й двічі програма VIII - X класів була засвоєна учнями не за три, а за два роки. Якщо ж мову вести тільки про фізику, то двох, років виявилось досить, щоб вивчити програму п'яти років навчання - за VI - X класи. Але чому п'яти? Адже восьмикласники вже повинні були пройти курси фізики VI і VII класів? Повинні, вони повинні. Але для експерименту це не мало істотного значення: робота з фізики починалася й велася так, начебто раніше про фізику вони не мали ніякого подання. Це цілком зрозуміло, надало можливість найбільш підготовленим різко вирватися вперед як у теоретичних знаннях так й у рішенні задач. Але такий своєрідний подарунок на користь кращих дав можливість відсталим «стати на ноги» й поступово наздогнати тих, хто вирвався вперед. Чому? Бо головною причиною відставання була надмірна занедбаність навчального матеріалу за попередні роки, але ніяк не природна ущербність дітей. І це відбулося при вивченні фізики – досить складного предмета сучасної школи. Що ж тоді говорити про інші дисципліни?

І тепер зрозуміло, яка перспектива відкривається тут для ПТНЗ. Адже відомо, з якою підготовкою приходять у ПТНЗ більшість випускників середніх шкіл. Тепер за один рік їхні знання можна реально підняти до рівня, якого в масовій школі досягають лише деякі кращі учні.

Починати роботу з новим набором учнів, що надійшли в ПТНЗ будь-якого профілю, маючи в резерві обмежену кількість вступних уроків для повторення, досить важко. Не секрет, що й ті трійки, які виставлені в посвідченнях за VIII клас, часто, «липові». Ними прикрили педагогічний брак, незадовільні знання тих, від кого школа давно сподівалася позбутися. Позбулася - і тепер «хоч трава не рости». Ніхто не запитає, навіть не дорікне, а сором - не роса, очі не виїсть. А в ПТНЗ і таким раді: над ними висить план набору. І замикається порочне коло. Кращі учні залишаються в школі й вивчають тільки загальноосвітні предмети, а гірших - у ПТНЗ, де ті ж загальноосвітні, а додатково - предмети професійного циклу. Де ж логіка? Не маючи скільки-небудь задовільних ні природно-математичних, ні гуманітарних знань, учень іде в ПТНЗ із самими щирими намірами стати майстром виробництва. Та ба! На нього знову навалюються всі ті ж фізика, хімія, математика. І не може він їх здолати ні в якому разі! Наслідок очевидний: провали в загальноосвітніх предметах діють пригнічено й на всю іншу навчальну роботу, підриваючи, основу підготовки до професійної діяльності. Чи не звідси соціальна апатія й такі лиха, як пияцтво, хуліганство, розбещеність, наркоманія, токсикоманія підлітків - неминуче породження стану безвихідності? Є чи вихід із цього тупика? Є. Насамперед це перехід на нову систему навчання, що дозволяє в стислий термін глибоко вивчити всі навчальні предмети, починаючи від самих їхніх джерел. Експериментальна методика забезпечить високий рівень знань, продуктивність навчальної роботи й небачене для сьогоднішніх ПТНЗ захоплення самим процесом пізнання, що, природно, позначиться й на відношенні учнів до предметів професійного циклу. Тим більше, що часу на їхнє ґрунтовне засвоєння буде більше. Хто заважає почати широкомасштабний експеримент по переходу всіх ПТНЗ на нові форми роботи? Ніхто. Справа за ентузіастами.

У цілому за 20 років експериментальних досліджень, які проводив ШАТАЛОВ, зовсім чітко доведено, що завдяки інтенсифікації навчального процесу й прискореному проходженню програми виходить такий виграш часу, що дозволяє вирішити три проблеми: увести додатково три уроки фізкультури (тобто зробити їх щоденними); перейти школі на 5-денний робочий тиждень: завершити проходження освітньої програми середньої школи за 9 років, почавши навчання в 7 років і закінчивши в 16. Наступна структура освіти зберігається в тім же виді, у якому вона функціонує сьогодні: середньо-технічні навчальні заклади, професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні заклади. Ось що говорить про це сам Віктор Федорович: «Але! Базова середня освіта, причому більш повна й значно більше якісна, ніж здобувають сьогодні за 10 або навіть 11 років навчання, усі одержать у школі. Тим самим вирішиться головне питання: ні в технікумах, ні в ПТНЗ не потрібно буде вивчати загальноосвітні предмети. Усі зусилля, отже, будуть спрямовані тільки на одне: на підготовку висококваліфікованих фахівців для виробництва. Навчання в таких закладах буде відповідати психологічному настрою учнів - одержати професію. Причому зробити це можна буде набагато швидше, ніж зараз: не за 3, а за 2 роки. А там, де в цей час вчать 2 роки, будуть півтора. Економічний ефект такого скорочення строків професійної підготовки очевидний: потрібно буде набагато менший штат викладачів, вивільняться навчальні площі й дороге встаткування, а сама головне, країна на один рік раніше одержить десятки тисяч висококваліфікованих фахівців. Більше строгі розрахунки - справа економістів, але не виключено, що одне тільки це нововведення повністю зніме проблему нестачі робітничих кадрів на виробництві. Одночасно, як неважко зрозуміти, забезпечуються рівні можливості для вступу у вищі навчальні заклади - атестати про закінчення середньої школи одержать абсолютно всі юнаки й дівчата, і вже їхня справа вирішувати, продовжити освіту, або включитися у виробничу діяльність».

У теперішній час методика В.Ф. ШАТАЛОВА знаходить широке застосування (повне або часткове) у навчальних закладах різного рівня, включаючи й ПТНЗ.

Узагальнені принципи, методичні прийоми навчання, які використовуються в цих закладах наведені на рис.11, 12.

Найбільш широке застосування в послідовників ШАТАЛОВА знайшли ОС. Чому?

1. Застосування ОС дозволяє викладачеві підійти більш критично до відбору матеріалу навчального предмету, виділити основний змістовний обсяг інформації.

2. Застосування ОС дозволяє учням:

- чітко представити завдання, які вирішуються в розділі, темі й предметі в цілому, взаємозв'язки між ними;

- придбати вміння виділяти головне з різноманіття явищ, зрозуміти суть.

3. Учень, маючи ОС по розділу, може самостійно, зі знанням справи вивчати, або доповнювати його окремі теми, багаторазово повторювати матеріал, виділяючи основні, вузлові моменти, що дозволяє міцно їх засвоїти.

4. ОС дає можливість для всіх учнів отримати міцні і якісні знання, скоротити строки навчання..

Отже, методику В.Ф. ШАТАЛОВА доцільно та необхідно активно впроваджувати в навчально-виховний процес ПТНЗ.

ВИСНОВОК

Розгляд і ретроспективний аналіз методики В.Ф.ШАТАЛОВА, а також результатів її застосування в навчальних закладах різного рівня дозволяє зробити деякі висновки про доцільність:

1) систематичного застосування при вивченні матеріалу ОС (які несистематично застосовуються й зараз практично кожним викладачем);

2) використання для міцного освоєння основи предмета принципу багаторазового повторення матеріалу, що викладається;

3) здійснення постійного й регулярного контролю знань усіх учнів на базі ОС (навіть на лекції);

4) викладу матеріалу великими блоками за допомогою ОС на одній лекції, з наступним традиційним викладом, що кінчається повторним розглядом ОС;

5) застосування після вивчення кожного розділу контролю знань за допомогою аркушів взаємоконтролю;

6) максимального зменшення конспектування лекцій, роздача учням їхніх ксерокопій;

7) застосування вхідного контролю знань учнів на початку вивчення нового предмета з метою перевірки їхніх знань, ліквідації виявлених пробілів та коректування плану викладу нового матеріалу;

8) ілюстрації розроблювального підручника, посібника ОС;

9) більш широкого використання самоконтролю, взаємоконтролю знань учнів;

10) широкого використання відкритих аркушів з оцінками за всі види занять по кожному предмету.

У цілому, застосування методики В.Ф.ШАТАЛОВА, дозволяє побудувати навчальний процес так, що кожний учень виявляє бажання вчитися. Педагог при такому навчанні повинен стати організатором і керівником навчальної самодіяльності учнів, що допомагає їм, зокрема, шляхом постановки загальних цілей навчання, подачі необхідної інформації, завдань ефективно оволодівати знаннями й уміннями. У той же час він наділений особливими правами кінцевої інстанції в рішенні всіх виникаючих питань.

Крім того застосування методики ШАТАЛОВА дозволяє реалізувати найважливіший принцип організації й проведення навчального процесу, що досить чітко виражений в афоризмі Ж.ЖАКОТО (1770-1840 р.р.): «Учити інших чому-небудь - значить показати їм, що вони повинні робити, щоб навчитися тому, чому їх учать».

У цілому, дана робота виконувалася в контексті цілком певного завдання:

реферативного викладу методики В.Ф.ШАТАЛОВА. Докладний і уважний розгляд методики дозволяє прийти до висновку про можливість використання ряду її положень у практичній діяльності кожного викладача ПТНЗ.

Застосовувати її може викладач, який не боїться копіткої роботи, а не тільки викладач з особливим педагогічним даром, як стверджують деякі опоненти методики.

«Не всі стануть шаталовцями, — говорить автор методики, — але той, хто буде йти за мною, той зробить крок вперед і, ні кроку назад».

Є сенс прислухатися до цього мудрого заклик педагога-новатора, якого знають у багатьох країнах світу (а ми потроху забуваємо...), який віддав майже все життя створенню оригінальної методики навчання та виховання молодих громадян нашої країни.

Шановний викладачу, якщо у Вас після прочитання цієї роботи виник хоча б найменший, але позитивний резонанс, використайте його у своїй діяльності. Це, безумовно, допоможе здійснити рішучий поворот від масового, валового навчання до посилення індивідуального підходу, гуманізації навчального процесу, розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців, опираючись на їхню самостійну роботу.

Безумовно, ми розуміємо, що представлена робота являє собою лише «опорний конспект» творчих здобуток В.Ф. ШАТАЛОВА, і тому цілком підтримуємо слухну думку академіка-секретаря АПН України Н.Г. НИЧКАЛО про те, що **«ШАТАЛОВ – це й сьогоднішня, і майбутня України. І тому нам методику ШАТАЛОВА треба вивчати й вивчати, треба продовжувати писати дисертації по ШАТАЛОВУ. Бо системне бачення дитини, особисто зорієнтоване навчання – це ШАТАЛОВ».**

І мабуть це повинен зробити кожен викладач, який, справді, хоче гуманізувати навчальний процес, зробити навчання переможним і радісним, виховати Особистість, яка вірить у власні сили, і творить себе та нашу Державу.

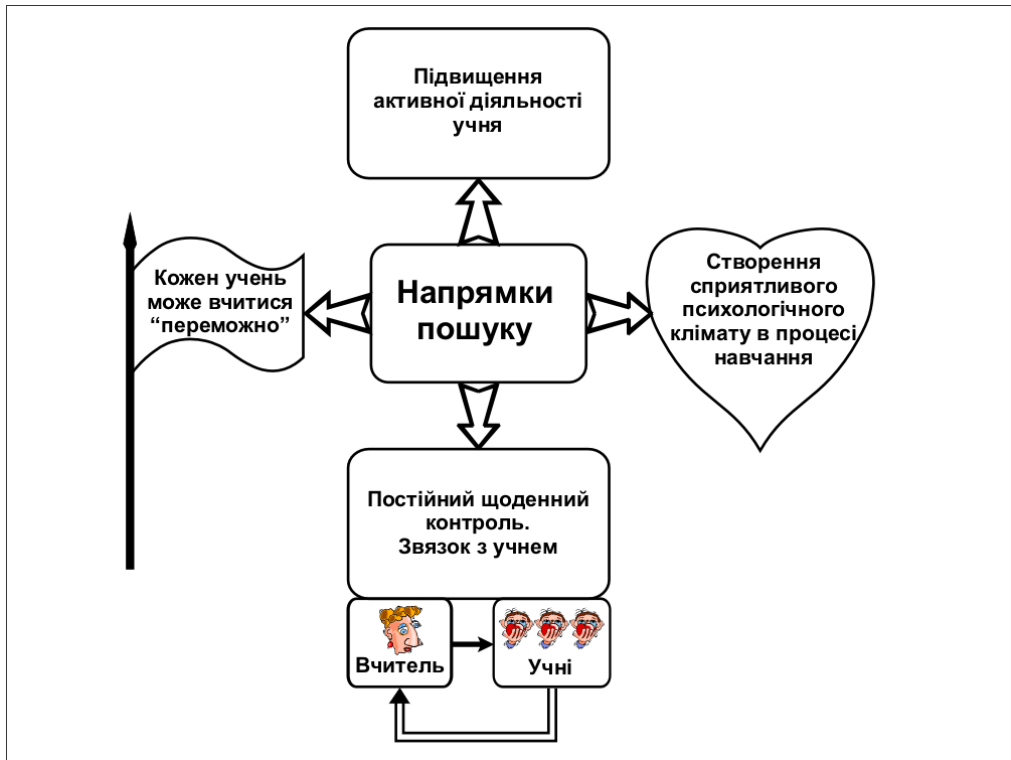

Рис. 1

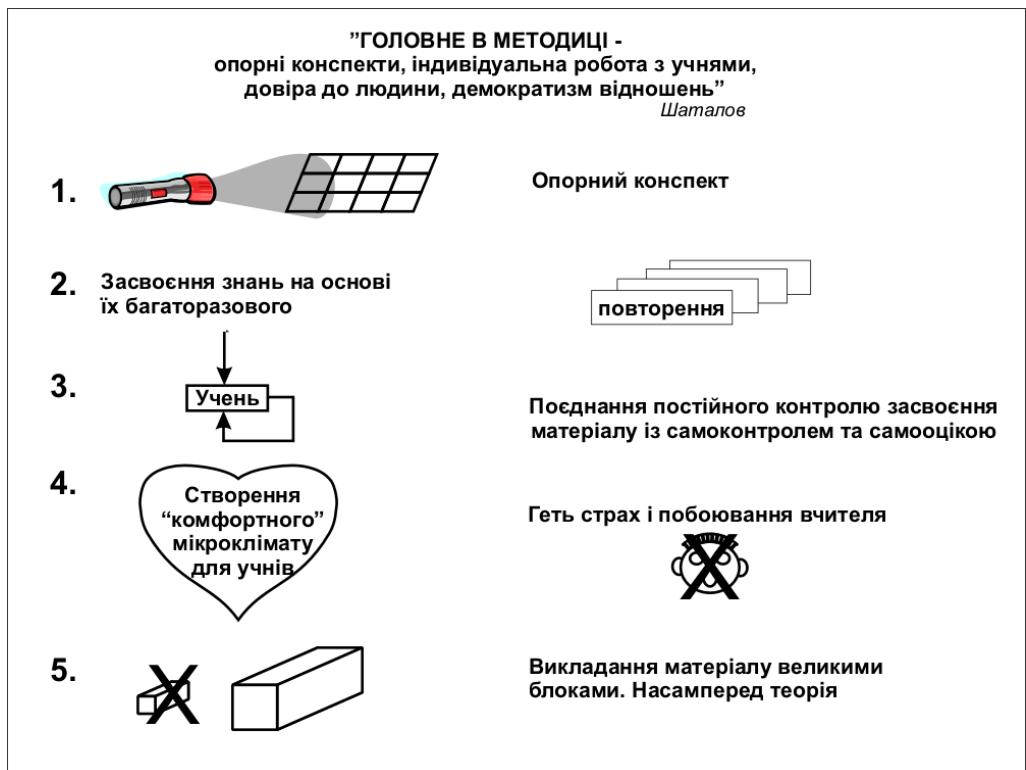

Рис. 2

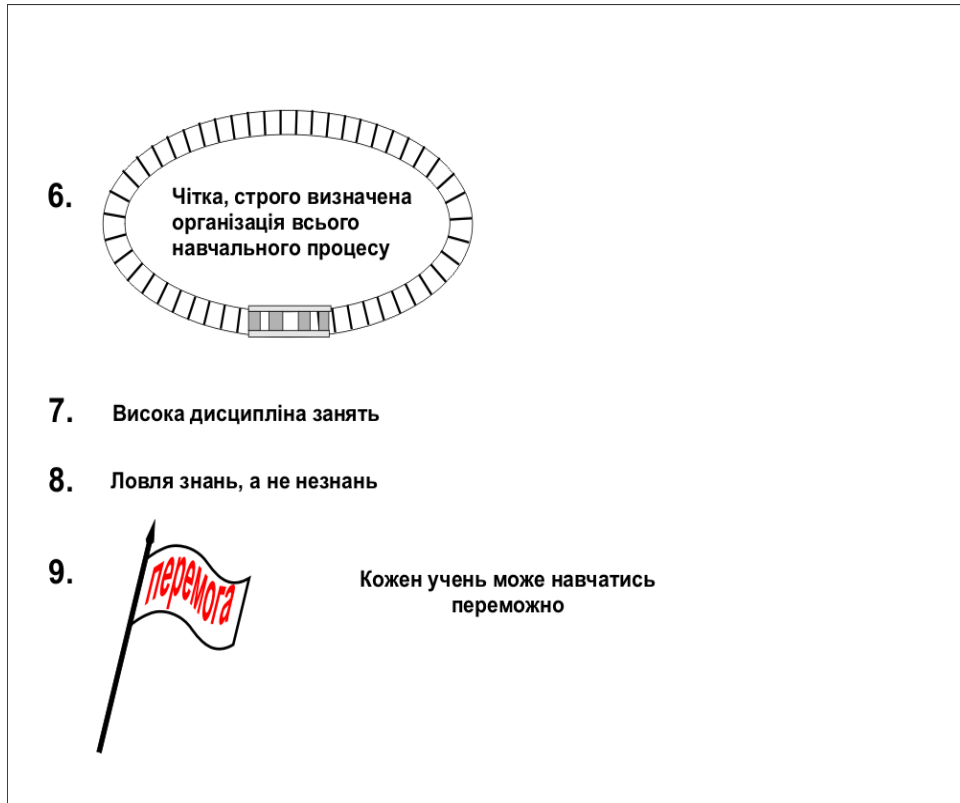

Рис. 3

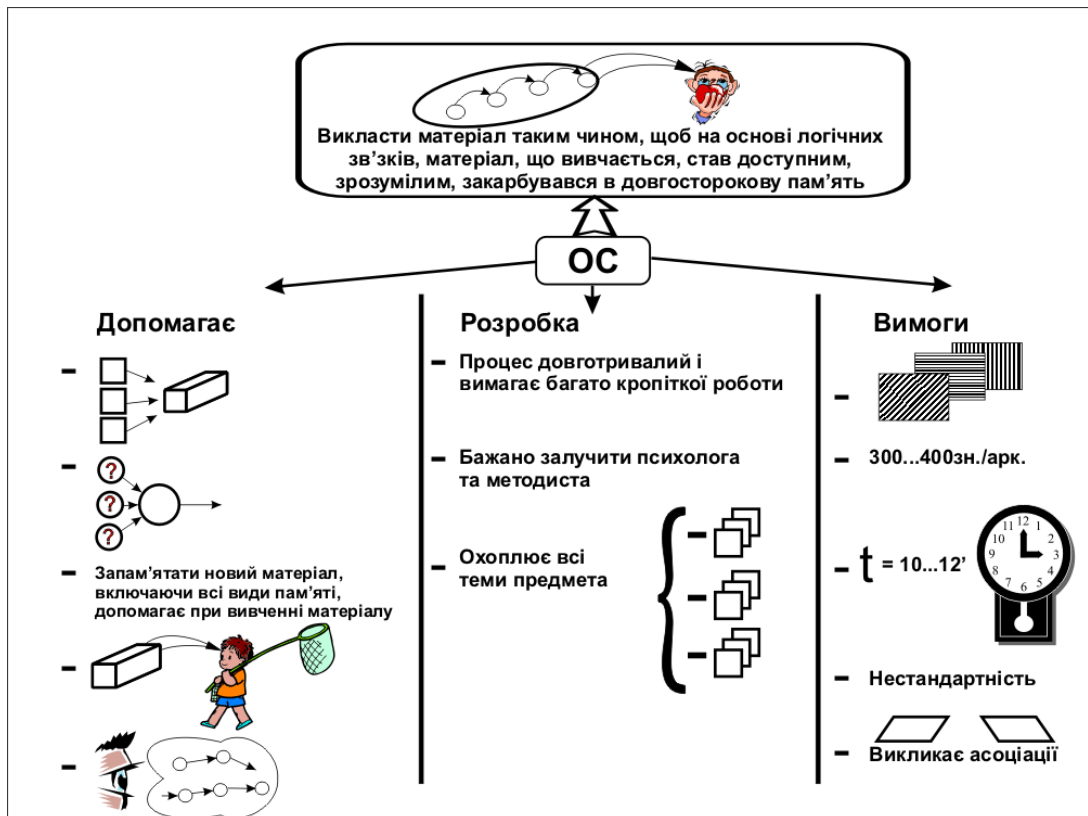

Рис. 4

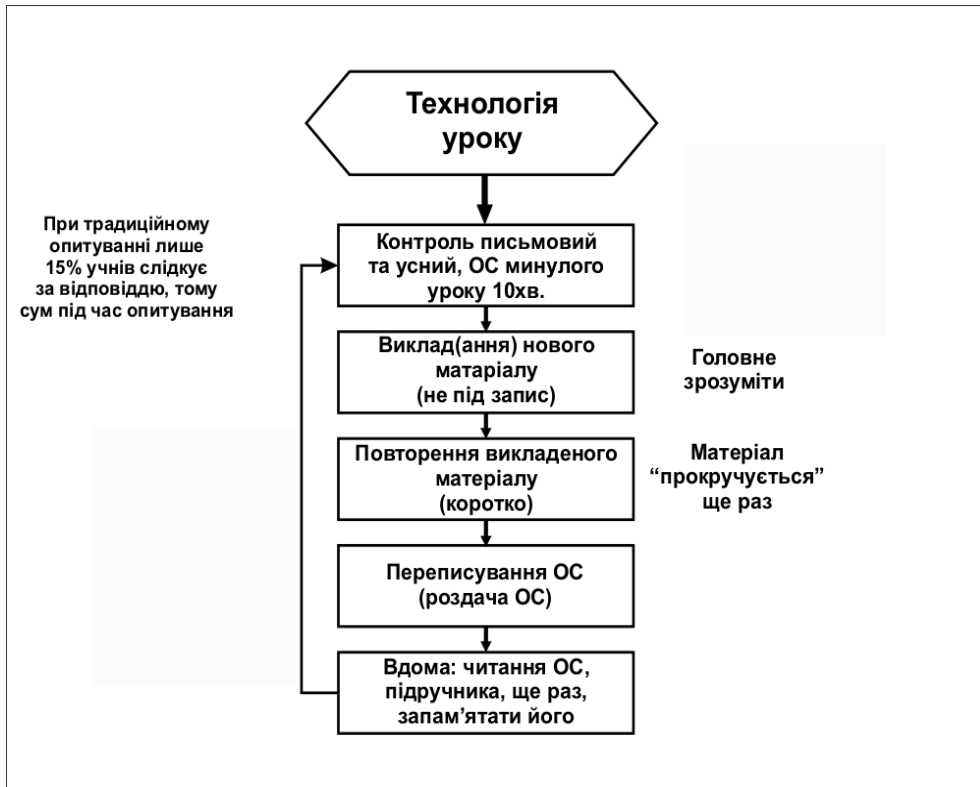

Рис. 5

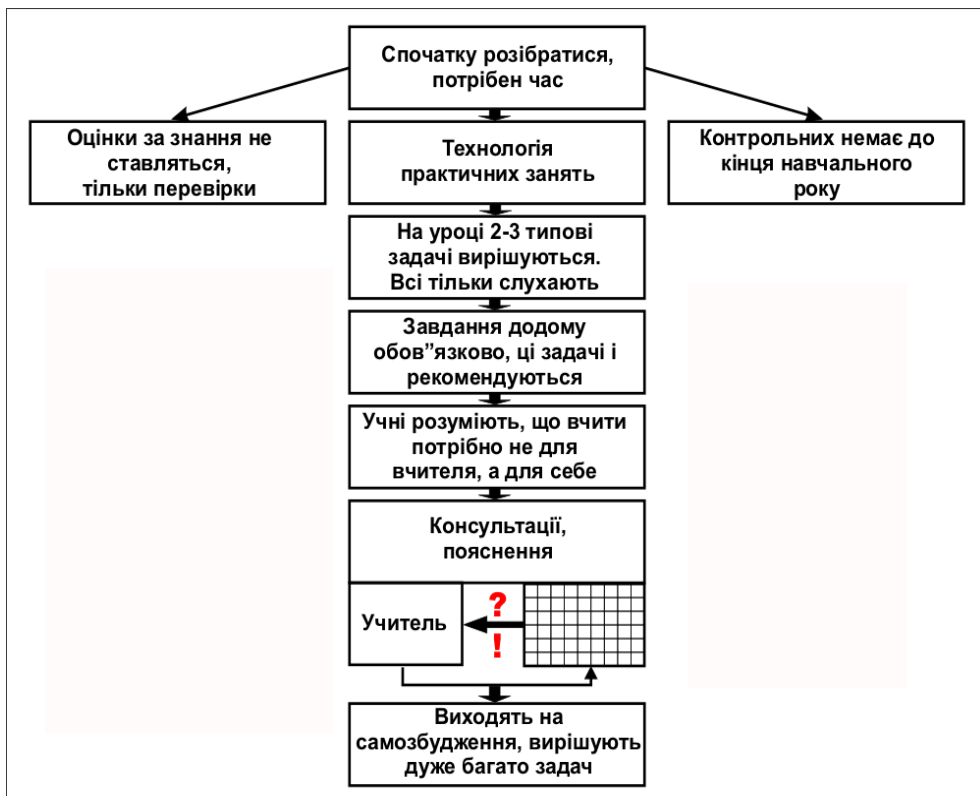

Рис. 6

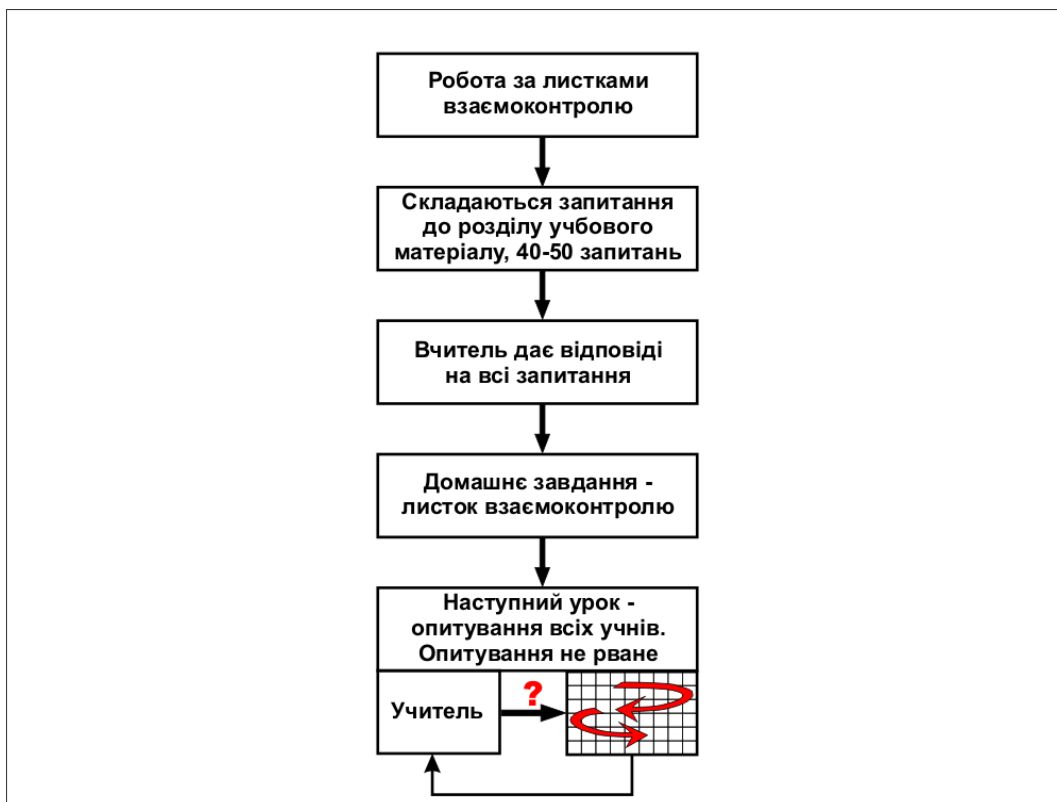

Рис. 7

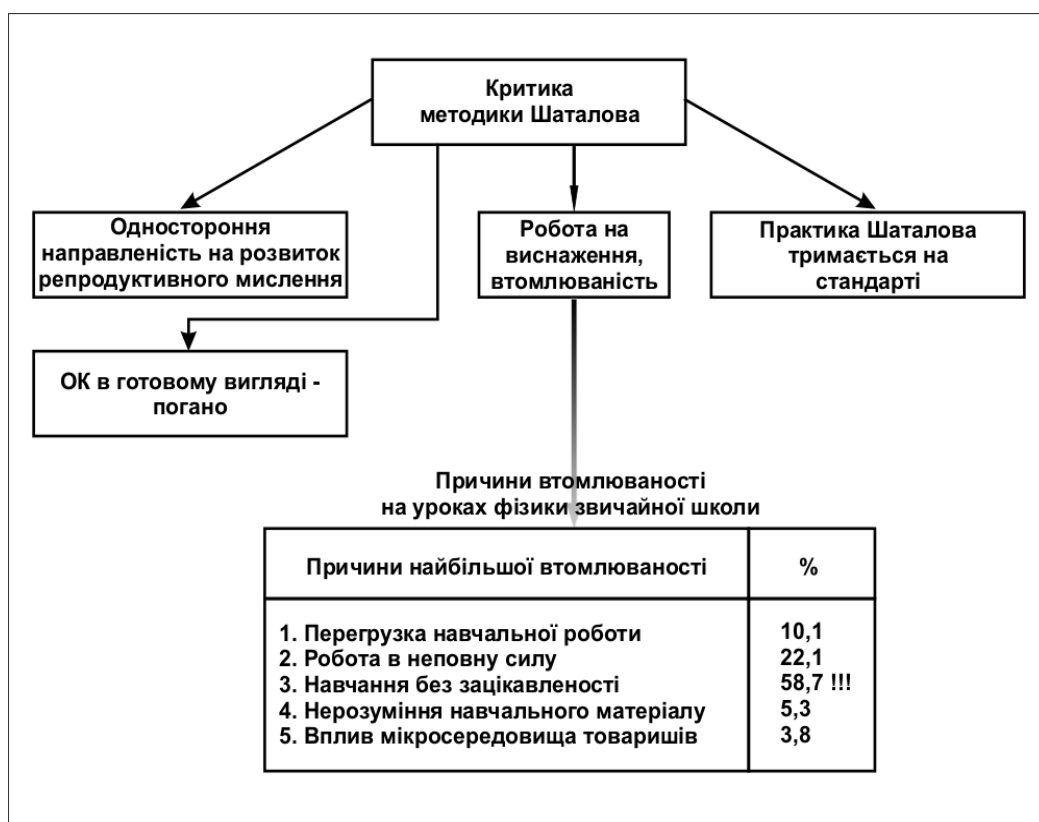

Рис. 8

Рис. 9

Зв'язок методики Шаталова з теоретичними положеннями Великого дидакта

Положення	Коменский	Шаталов
Принцип наочності	Золоте правило дидактики	ОС
Принцип міцності	Потрібно закласти міцну основу знань	Багаторазове повторення
Принцип доступності	Потрібно так організувати НВП, щоб він не був хаосом	Матеріал викладається великими блоками
Принцип гуманності	Школа – майстерня гуманності	Створення доброзичливого психологічного клімату
Звернена мова – каталізатор мислення	Плати тому, хто тебе слухає	В повній мірі реалізується під час навчання
Мотивація	Підігрівати жадобу до знань	Методика стимулює інтерес учнів до навчання
Дисципліна	Підтримувати добром, ласкою, щирістю	Саме навчання дисциплінує учня

Рис. 10

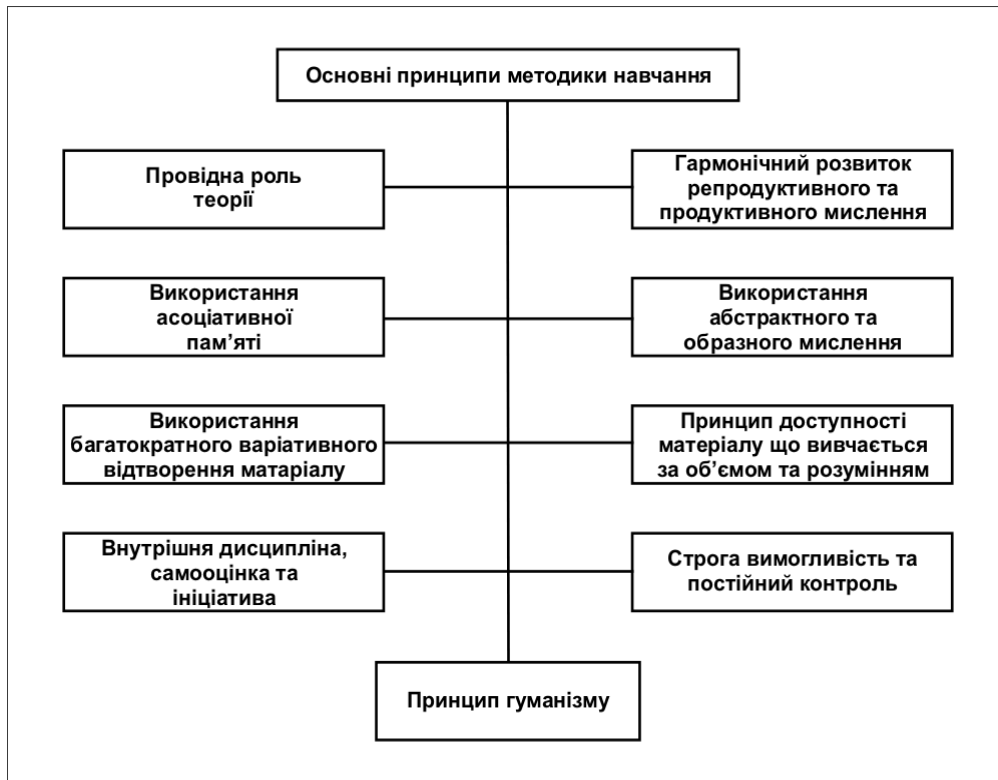

Рис. 11

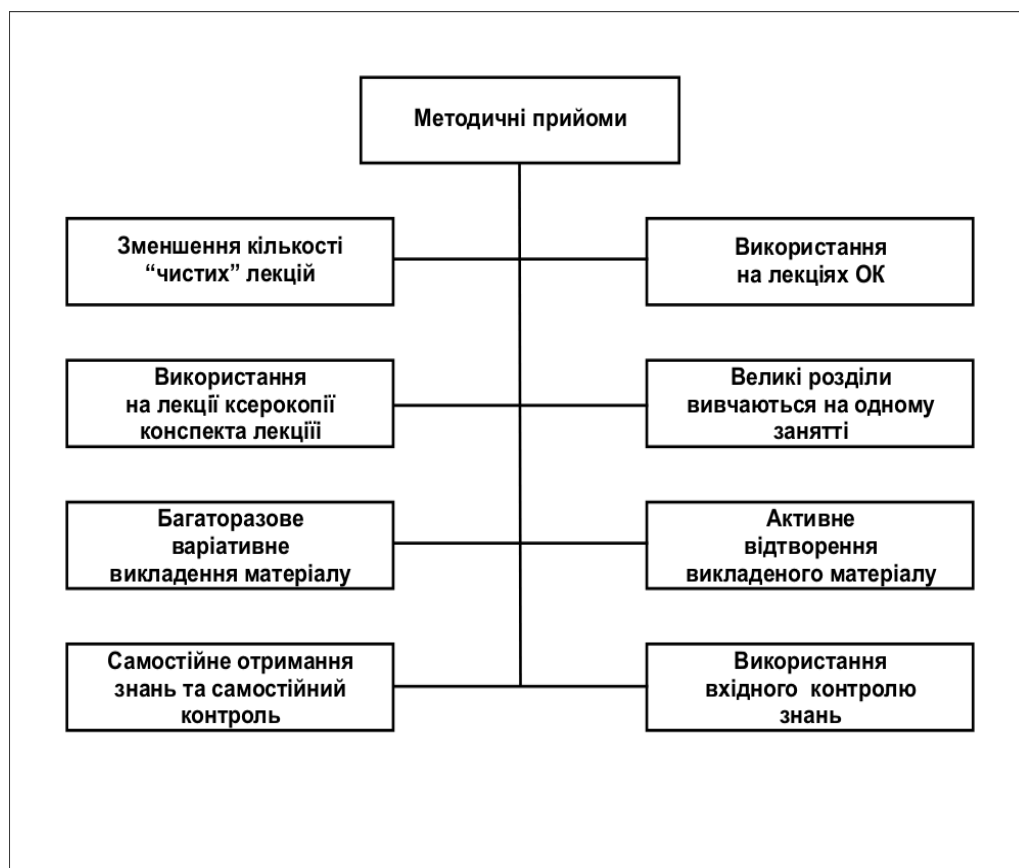

Рис. 12

Здобутки методики

Рис. 13

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайштут А.Г. Приемы интенсификации обучения. - Киев: Радянська школа, 1980.
2. Калошин В.Ф. Методика В.Ф. Шаталова и ее возможности использования в ВВУЗ. – К.: КВВАИУ, 1989.
3. Калошин В.Ф. Опорные сигналы в учебный процесс. //Новое в учебном процессе. -1989. - Выпуск 28. КВВАИУ.
4. Калошин В.Ф. Методика В.Ф. Шаталова и педагогическая теория Я.А. Коменского. //Новое в учебном процессе. – 1991. - Выпуск 30. КВВАИУ.
5. Калошин В.Ф. Використання вітчизняного передового педагогічного досвіду. //Проблеми освіти. -1997. - Випуск 7.
6. Калошин В.Ф. В кожного з нас Шаталов розбудив атомний реактор. //Директор школи ліцею гімназії. – 2006. - №6.
7. Пути активизации: взаимодействия преподавателя и студента в учебном процессе современного вуза //Содержание, формы и метода обучения в высшей и специальной школе. - М.: НИИПВШ, 1987.
8. Педагогический поиск /Сост. И.Н. Баженова. – М.: Педагогика, 1988.
9. Соловейчик С. Вечная радость. М.: Педагогика, 1985.
10. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. - М.: Просвещение, 1987.
11. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки. М: Педагогика, 1979.
12. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза. М.: Педагогика, 1982.
13. Шаталов В.Ф. Точка опоры. – М.: Педагогика, 1987.
14. Шаталов В.Ф. За чертой привычного. – Донецк: Донбасс, 1988.
15. Шаталов В.Ф. Соцветие талантов. – М.: ГУП ЦРП, 2001.
16. Шаталов В.Ф. Соцветие талантов. Часть 2. – М.: ГУП ЦРП, 2003.

ЗМІСТ

Передмова

Вступ

1. Напрями творчого пошуку в навчальному процесі
2. Головне в методиці ШАТАЛОВА
3. Технологія уроку
4. Технологія практичних занять
5. Критика методики В.Ф.ШАТАЛОВА
6. Складові успіху методики ШАТАЛОВА
7. Зв'язок методики В.Ф. ШАТАЛОВА з теоретичними положеннями
Я. КОМЕНСЬКОГО
8. Можливості впровадження методики В.Ф.ШАТАЛОВА в ПТНЗ

ВИСНОВОК

Список літератури

**Калошин В.Ф.
Гоменюк Д.В.
Сушенцева Л.Л.**

Методика Шаталова В.Ф.: сутність, здобутки, перспективи

Методичний посібник

Підписано до друку
Формат 60x84, 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Baltika.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 2,1 Обл. вид. арк..2,
Тираж 300. Зам. №

Видавець ТОВ «Журнал «Радуга»
Св. ДК №1209 від 27.03.2003

Віддруковано у друкарні «Київська Русь»,
м. Київ, вул. Набережно-Корчуватська, 78